Da myten om »Den Røde Krag« blev til (I)*

Wilhelm Christmas-Møller

Indledning

Oprindeligt var nærværende afhandling udarbejdet som led i et større projekt, hvor 6 lærere ved samfundsfag ved Københavns universitet ville skildre dansk politik i løbet af 1960'erne. Projektet blev aldrig fuldført i den planlagte form, fordi en enkelt af dets medarbejdere på et meget fremskredent tidspunkt sprang fra uden at have fuldført sin del af arbejdet.

Til trods for at min afhandling således var skrevet med henblik på at skulle indgå i en større helhed, mener jeg dog, at den kan bære en selvstændig publicering, fordi månederne fra Hartlings svanningetale i august 1965 til fremkomsten af det såkaldte arbejderflertal i november 1966 i flere henseender udgør et afrundet politisk begivenhedsforløb. Ved denne periodes begyndelse fungerede det danske politiske system som et firepartisystem, men i periodens løb udviklede det sig hen mod et fempartisystem, idet socialistisk folkeparti gradvist blev inddraget i de øvrige partiers spekulationer vedrørende mulige samarbejdsmønstre. Krags erklæring på valgnatten om at også SF's stemmer skulle tælles med, fuldbyrdede denne udvikling. Ligeledes var det i disse måneder, at det mangeårige samarbejde mellem det radikale venstre og socialdemokratiet ebbede ud, samtidig med at venstre opgav den snævre tilknytning til det konservative folkeparti.

Det opbrud i partiernes indbyrdes forhold, som fandt sted i disse måneder, førte til en ny blokopdeling i folketinget, der bedre syntes at svare til de respektive partiers ideologiske grundlag. Under de nye modsætningsforhold stod de såkaldte socialistiske partier på den ene side og de borgerlige på den anden. Hvem der havde ansvaret for – og det vil sige – hvem der *ville* de nye skillelinjer, er stadig et stridsspørgsmål partierne imellem. Begrebet samarbejde er åbenbart stadig i den grad et plusord i den politiske terminologi, at ansvaret for at bestående samarbejdsmønstre brydes ned, helst lægges over på modparten. Det var da også allerede i den her undersøgte periode, at VKR-partierne begyndte at opbygge myten om »den røde Krag«, der havde forrådt Staunings og H. C. Hansen moderate socialdemokratisme til fordel for en tilnærmelse til »den gamle kommunist« Aksel Larsen.

* Anden del bringes i næste nummer af tidsskriftet.

Senere blev Krag og hans parti også angrebet fra venstre side. Det var efter at hans regering var faldet på spørgsmålet om indefrysning af en dyrtidsportion i december 1967. De fra SF udskilte venstresocialister angreb socialdemokratiet for at have bragt SF »under åget« og for at have fortsat den traditionelle borgerlige linje til trods for, at et arbejderflertal siden 1966 havde muliggjort en anden politik. Også Socialdemokratiet selv fremstod i de sidste år af 1960'erne som et parti, der var splittet med en venstrefløj, der krævede dets reformsocialistiske idegrundlag realiseret og en højrefløj, der krævede fortsættelse af årtiers arbejde med at administrere det kapitalistiske Danmark. Allerede i den her behandlede periodes debatter kommer denne splittelse i socialdemokratiet tydeligt frem, og disse måneders politiske udvikling tyder på, at partiets ledelse og ikke mindst Krag selv var meget opmærksom på de vanskeligheder et samarbejde med SF kunne påføre partiet. Under hårdt pres fra de borgerlige partier, og først da ingen andre muligheder var tilbage, valgte socialdemokratiet samarbejdet med SF.

Årene umiddelbart forud for den her behandlede periode var præget af en tiltagende ustabilitet i det danske partisystem. Som følge af de radikales fortsatte tilbagegang fra valg til valg syntes den tid at være nær, hvor dette parti ikke mere ville være i stand til at sikre socialdemokratiske regeringer. På den anden side havde oppositionen bestående af konservative og venstre trods de ofte proklamerede forhåbninger herom, ikke udsigt til alene at kunne udgøre et regeringsalternativ.

To gange – i 1957 og i 1964 – syntes der at have været mulighed for at bryde det socialdemokratiske hegemoni. I begge situationer havde de radikale arbejdet for dannelsen af en ren venstreregering, men begge gange havde venstres formand, Erik Eriksen, nægtet at bryde samarbejdet med de konservative. I venstre gav VK-samarbejdet derfor efterhånden anledning til uro. Omkring to af partiets folketingsmedlemmer opstod en debatkreds, der i 1965 førte til oprettelsen af partiet liberalt centrum, der tilstræbte en tilnærmelse til socialdemokratiet. Da det i maj samme år oven i købet blev kendt, at Erik Eriksen ikke var fremmed for tanken om en sammenslutning af venstre og konservative, afsatte venstre sin formand.

Allerede ved folketingets afslutningsdebat få uger senere fremsatte venstres nye leder, Poul Hartling, den første føler overfor de radikale. I første omgang vakte dette forsøg ikke opmærksomhed, men da Hartling gentog sit frieri sidst på sommeren i en tale i Svanninge bakker kom der gang i partiernes taktiske manøvrer.

Kildemateriale

Efterfølgende fremstilling er blevet til uden, at hverken Per eller de mange Poul'er i dansk politik er blevet interviewet. Folketingstidende og dagspressens referater af og kommentarer til de politiske begivenheder udgør den altovervejende del af kildematerialet. Nogle vil sikkert finde, at dette er et spinkelt grundlag. Den politiske historieskrivning har nemlig en gammel tradition for, at historikeren helst skal have adgang til alt kildemateriale og en særlig svaghed for de fortrolige dele heraf, og den politiske historieskrivning har udviklet en ny tradition for, at historikeren, hvis han har mulighed for det, skal interviewe de omhandlede problemers nøglefigurer. Betydningen for historikeren af at kunne kigge ind bag kulisserne er nok i de fleste tilfælde overdrevet, og den er i alle tilfælde bestemt af, hvad det er for problemer, der arbejdes med. Når det som her drejer sig om at skildre partiernes forsøg på at placere sig taktisk bedst muligt, er de fortrolige kilder sikkert af underordnet betydning, da hovedparten af disse manøvrer finder sted i fuld åbenhed, eftersom de netop er udtryk for partiernes bestræbelser på at placere sig bedst muligt i vælgernes omdømme.

Uden at ville underkende det overordentlige værdifulde i at nogle historikere har taget sig på så vidt muligt at befinde sig i det christiansborgske brændpunkt, og så at sige som en flue på væggen at overvære de dramatiske beslutninger og vendepunkter, så bør man dog ikke overse, at denne arbejdsmåde kan bidrage til at skabe uheldige forestillinger om, at kig ind bag kulisserne er den nødvendige forudsætning for at tage samtidens politiske problemer op. Denne arbejdsmåde kan ligeledes bidrage til at befæste nogle begrænsende forestillinger om, hvilke problemkomplekser indenfor den politiske historie, det overhovedet er umagen værd at beskæftige sig med. Historikerens ønske om adgang til fortroligt materiale hænger jo nøje sammen med hans forestilling om, at de vigtigste politiske begivenheder som regel finder sted i fortrolige drøftelser i Folketingets vinduesnicher samt i partiernes gruppe- og hovedbestyrelsesmøder.

Nærværende undersøgelse er skrevet ud fra den opfattelse, at det vigtigste politiske problem i et demokratisk system angår forholdet mellem dem, der regerer og dem, der regeres – mellem politikere og vælgere – samt at forholdet forudsætter kommunikation. Folketingstidende i beskedent omfang, massemediernes reportager i overvældende grad udgør det grundlag, vælgerne har at tage stilling på. Om *det* materiale kan siges, at det indeholder oplysninger, som politikerne formentlig både tilsigtet og utilsigtet – men i hvert fald frivilligt – har ladet tilflyde vælgerne. Lige så vigtigt som det kan være at ville finde frem til »wie es eigentlich gewesen« – hvis nogen mener at kunne det – lige så væsentligt finder jeg, at det er ved hjælp af sådant åbent materiale at skildre, hvordan tingene tager sig ud set fra de menneskers synspunkt, som i sidste ende har det i deres magt at afgøre, om systemet i det hele taget skal kunne fungere.

I. Hartling indbyder de radikale til samarbejde

Den 4. august 1966 – på årsdagen for sin tale i Svanninge – skrev Poul Hartling i Politikens kronik, at han ikke havde forestillet sig, at denne dato skulle blive en af nationens mærkedage, men faktisk var han blevet anmodet om at kommentere sin tale på månedsdagen, på tremånedersdagen, på halvårsdagen og nu på etårsdagen. »Interesse har det altså ikke skortet på. Snarere kan man sige, at den til tider har været næsten overvældende.« Lidt længere fremme i kroniken hed det: »Jeg vil ikke påstå, at det initiativ jeg tog, er dømt til at lykkes.«

Det er rigtigt, at den politiske offentligheds interesse for Hartlings udspil var meget betydelig og at gisninger vedrørende de fremtidige relationer mellem de tre borgerlige partier satte præg på efterårets politiske debat.

Virkningerne af svanningetalen var mangeartede. Og når Hartling på årsdagen skriver, at interessen »til tider har været næsten overvældende« skal man næppe fortolke denne vending som den nyvalgte venstreleders glade konstatering af sin succes. En del tyder på, at omverdenens interesse for Venstres forhold til de radikale i perioder ikke alene var alt for overvældende, men også aldeles ubelejlig, bl. a. fordi der på den måde skabtes forventninger om hurtige og helt afgørende resultater. En del taler for, at drøftelserne mellem Venstres og de radikales ledere, der ganske vist hvad det konkrete indhold angår, var hemmelige, men som alligevel på en mærkelig måde foregik under mediernes projektørlys, langt fra blev gavnet af den megen opmærksomhed. De opskruede forventninger blev hurtigt afløst af et antiklimaks. Den tidskrævende omstillingsproces, der sikkert var forudsætning for et velfunderet samarbejde mellem de to partier blev derfor ikke til noget, idet der blev krævet håndgribelige resultater her og nu. Og da Hartling på årsdagen skrev, at han ikke ville påstå, at hans initiativ var »dømt til at lykkes«, må denne bemærkning læses som en mild omskrivning for, at fiaskoen allerede var så godt som hjemme.

Hovedindholdet i Svanningetalen var en hård kritik af regeringens økonomiske politik samt en opfordring til Det radikale Venstre om at optage drøftelser med Venstre om den politik, der burde sættes i stedet. Efter nogle indledende bemærkninger om førende radikale politikeres voksende kritik af regeringen kom Hartling ind på mulighederne for etablering af et liberalt samarbejde. »Det er under disse omstændigheder ikke nok at tale om et liberalt flertal. For

at det ikke skal blive ved ordene, vil jeg konkret bede Det radikale Venstre om at fremlægge sit arbejdsgrundlag for en liberal regering ... Venstre har aldrig været bange for at række hånden ud til et liberalt samarbejde ... Derfor vil vi fordomsfrit overveje et radikalt oplæg. Vi træder gerne i forhandling derom med radikale politikkere på forhånd, men vi er altså også parate til at lade de radikale komme med oplægget, ligesom vi fordomsfrit vil drøfte sammensætningen af en liberal regering.

Hvad der kan have skilt partierne i fortiden, kan ikke være afgørende på et tidspunkt, hvor vi er enige om de væsentligste dele af den økonomiske politik og skattepolitikken, enige om nødvendigheden af at lægge en fast økonomisk kurs og vel at mærke enige om socialpolitikken. Hvad der måtte skille os i forsvars- og udenrigspolitikken, er ikke mere, end hvad der hidtil har skilt partiet fra socialdemokratiet« [1].

En tilhører forhørte sig om Venstres forhold til Det konservative Folkeparti, der overhovedet ikke var blevet nævnt. Hertil svarede Hartling, at Venstre havde og fortsat har »et godt og naturligt samarbejde med de konservative« og at en liberal samling selvfølgelig også omfattede dem [2]. Overfor »Vestkysten« måtte Hartling uddybe sine synspunkter og understregede, at det var nødvendigt at udforme et liberalt alternativ til den socialdemokratiske regerings politik, og at et sådant alternativ forudsatte samvirke mellem de partier, der bekender sig til den liberale linje. I den forbindelse fremhævede Hartling ligeledes, at han også efter sin tilræden som formand for Venstres folketingsgruppe havde ytret ønske om en fortsættelse af samarbejdet mellem Venstre og konservative [3]. I den følgende dags aviser fik referatet af svanningetalen en fremtrædende plads. Det var simpelthen den indenrigspolitiske hovednyhed. Og skildringer af og kommentarer til udviklingen i forholdet mellem Venstre og Det radikale Venstre holdt sig stort set på forsiderne i den følgende halve snes dage. Samtidig med referatet bragtes de ledende politikeres første kommentarer. Uforberedte som disse måtte være, bar de først og fremmest præg af forsigtighed; men i dag kan vi konstatere, at allerede de første tilbageholdende udtalelser alligevel i store træk angav partiernes stilling, som den formede sig i de kommende måneder.

Afgørende var naturligvis den radikale reaktion på opfordringen. Karl Skytte mente, at Hartlings udtalelser tydede på, at der var sket et virkeligt lederskifte i Venstre, »... og det glæder mig, at Hartling lader forstå, at han nu er parat til samarbejde til venstre, samtidig med, at han ikke med et ord nævner noget om samarbejde til højre. Det radikale Venstre vil fordomsfrit drøfte de nye muligheder, dette indebærer, og hvis Venstre og radikale kan

1. Svanningetalen er her citeret efter bd. III af Venstres historie. P. Fogtmann: På frihedens vilkår, Kbhv. 1970. p. 116–117.
2. Samme værk p. 117.
3. Vestkysten 5/8.

enes f. eks. om den økonomiske politik, tror jeg, at der vil være et meget stort flertal bag en sådan i folketinget.« Karl Skytte sagde dog også, at »et valg løser ikke disse problemer, og står det til Det radikale Venstre er det arbejde og ikke valg, der skal præge den nærmeste tids politik« [4].

Overfladisk set kunne det jo se ud som et meget imødekommende svar, men faktisk havde Skytte med disse ord ganske vist sagt ja til forhandling, men tillige angivet to betingelser, hvoraf i hvert fald den ene kun dårligt stemte med de forestillinger Hartling syntes at have gjort sig vedrørende samarbejdets formål. For det første tilkendegav Skytte, at de konservative skulle holdes udenfor, hvad der sådan set allerede har ligget i Hartlings invitation. Men derudover gjorde Skytte det klart, at hans parti ikke var interesseret i valg. Hvor Hartling havde talt om formulering af alternativ politik og om sammensætning af en liberal regering, havde Skytte talt om »løsning på landets økonomiske problemer« ved en politik, som han mente ville kunne få »et meget stort flertal« bag sig i Folketinget, hvilket på almindeligt dansk betød en lovgivning, som Venstre, radikale og Socialdemokratiet kunne enes om. Med andre ord: Skytte havde her udtrykt en målsætning, der var diamentralt forskellig fra Hartlings.

Den 5. august havde TV–A arrangeret et møde mellem Hartling og Skytte, og her havde sidstnævnte lejlighed til at udvikle sit syn på de konservative. Det skete bl. a. med en bemærkning om, at »ikke alt, hvad der er imod Socialdemokratiet er jo liberalt« [5]. Iøvrigt var det karakteristisk for den betydning de radikale tillagde Hartlings udspil, at drøftelsen af forholdet til Venstre straks blev gjort til det vigtigste punkt på dagsordenen, da folketingsgruppen d. 6. holdt møde. Oprindeligt var mødet indkaldt for at drøfte partiets stilling til merværdiafgiften [6].

De konservatives første kommentarer var præget af den nødvendige velvilje. Poul Sørensen kaldte Hartlings tale »et godt og rigtigt oplæg i situationen« [7]. Og Poul Møller udtalte, at man fra konservativ side betragtede samarbejdet med Venstre som »en bestående kendsgerning« og henviste til, at også Hartling havde givet udtryk for ønsket om at fortsætte dette. Poul Møller sagde endvidere, at de radikale var meget velkomne til at være med, når lige undtages militærpolitikken [8]. På et sommerstævne i Gram trak Poul Møller det konservative standpunkt en anelse skarpere op. Han kaldte Hartlings initiativ »åbent og ærligt« og udtrykte ønske om, »at der måtte komme noget godt ud af det . . .«. »Men det er ligetil, at Det konservative Folkepartis politik ikke afgøres ved forhandlinger, som vi ikke deltager i« [9]. Poul Møller

4. Karl Skytte til Politiken 5/8.
5. Berlingske Tidende 6/8
6. Information 6/8.
7. Berlingske Tidende 6/8
8. Berlingske Tidende 5/8.
9. Berlingske Tidende 9/8.

sluttede iøvrigt sin tale med en appel til Hilmar Baunsgaard om forsoning. Dengang druknede Poul Møllers ord i den almindelige hurlumhej omkring dialogen mellem Hartling og Skytte, men idag er det med vort kendskab til de følgende års udvikling interessant at bemærke, at mens Venstres kontakt med de radikale først og fremmest byggede på Skytte, stak Poul Møller en forsigtig føler ud til Hilmar Baunsgaard. Hvis de vedholdende rygter talte sandt om en magtkamp mellem de to radikale ledere, så var udfaldet af denne næppe uden betydning for de konservatives parlamentariske placering [9 a].

Også regeringen fulgte med interesse, hvad der var ved at ske på den borgerlige fløj. Jens Otto Krag mente, at der var sket noget nyt, hvis det var Hartlings hensigt at lirke sig fri af den konservative dominans, men han udtrykte tvivl om, at Venstres leder havde »mod og styrke til at gøre dette« [10]. Nogle dage senere kaldte han Hartlings udspil lige så gådefuldt som TV-gyseren Belphégor – en bemærkning, der muligvis var vittig, men ikke særligt rammende. Det var vel tværtimod svanningetalens yderst konkrete indhold der adskilte denne invitation fra Erik Eriksens talrige forsøg på at drage de radikale med ind i et mere snævert samarbejde. Hartlings opfordring var vel netop så kontant, at den for de radikale ikke var til at komme uden om – ligesom dens helt konkrete form også bandt Hartling selv, så han heller ikke kunne bakke ud, til trods for, at i hvert fald en enkelt af de radikales betingelser må være kommet ham på tværs.

Tidspunktet for opfordringen til de radikale var iøvrigt velvalgt. Ikke alene havde Hilmar Baunsgaard kort forinden ved et par lejligheder tilkendegivet, at hans parti så med kritiske øjne på regeringen, og at man stillede sig velvilligt overfor den nye venstreleder, men august er i det hele taget en slags politisk sæsonåbning efter sommerferien. Det konservative Folkeparti afholder i denne tid en række herregårdsmøder, og Venstre og radikale har – ganske vist indenfor mere beskedne og folkelige rammer – ligeledes en omfattende mødeaktivitet, hvor politikere og tillidsmænd gensidigt gejler hinanden op til den forestående kamptid i Folketinget. Som tranedans har betydning for pardannelsen lægger disse møder op til det efterfølgende folketingsårs politiske konstellationer. Det er ofte ved disse lejligheder, at nyformulerede standpunkter bliver søsat og afprøvet på tilhængere og modstandere, fordi den poli-

9 a. Se Fyens Stiftstidende 13/4 1972. Her skriver Tage Kaarsted i forbindelse med en anmeldelse af en bog om Poul Sørensen: »Det bør iøvrigt retfærdigvis oplyses, at tanken om Baunsgaard som statsminister ikke først er fostret af Poul Sørensen, men af Poul Møller, der havde et godt forhold til Baunsgaard længe før Poul Sørensen . . .«

10. Krag til TV, her gengivet efter Berlingske Tidende 7/8.

10 a. Belphégor var en mystisk skikkelse, der den sommer hver lørdag aften ved bratte tilsynekomster på TV-skærmen og i uhyggelig forklædning hærgede de danske dagligstuer samt Louvres ægyptologiske samling.

tiske bevægelsesfrihed ofte er større end tilfældet er, når først folketings- og udvalgsarbejdet er i fuld gang.

Efter de første hurtige kommentarer havdes politikerne derfor rig lejlighed til efter grundigere overvejelser at give mere nuancerede standpunkter til kende, og talrige spekulationer i tilknytning til svanningetalen var da også blandt de politiske møders hovedtemaer i den følgende tid. Overfor »Politiken« udviklede Poul Hartling, at han forestillede sig dannelsen af »en studiekreds« af repræsentanter for de to partier. Som oplæg til drøftelserne havde Venstre et forslag vedrørende den økonomiske politik parat. Dette var blevet til i løbet af sommeren i et udvalg under Henry Christensen. Venstre så imidlertid også gerne, at der på det radikale hovedbestyrelsesmøde, hvor invitationen skulle drøftes, ville blive udarbejdet en liste med de radikale synspunkter på løsningen af de aktuelle økonomiske problemer. Hartling præciserede, at det var Venstres tanke, at den socialdemokratiske regering som et resultat at studiekredsens arbejde skulle stilles overfor et fait accompli. Endelig understregede han, at kun repræsentanter for Venstre og Det radikale Venstre skulle deltage i samtalerne [11].

Hartling var ikke alene om på Venstres vegne at føre charmeoffensiv overfor de radikale. Partiets politiske ordfører, Henry Christensen, var faktisk i højere grad den, der præciserede, hvad samtalerne efter Venstres opfattelse burde dreje sig om. Allerede dagen efter Svanninge fulgte Henry Christensen i en tale i Flemløse temaet op [12]. Og i Politiken for d. 13. august kunne man læse hvordan han i en ny tale indgående havde beskæftiget sig med de dele af den økonomiske politik, som han mente burde drøftes: Skattereform, opsparing, statens udgiftsramme, lettere adgang til import af fremmed arbejdskraft og bekæmpelse af inflationen. Henry Christensen havde videre udtalt, at et således udarbejdet liberalt alternativ kunne der forhandles om (underforstået med socialdemokratiet), ». . . men enkeltheder kan ikke pilles ud til fri anvendelse.« Det var altså Venstres tanke med tilnærmelsen til de radikale, at det skulle føre til et oplæg, der i forhold til regeringspartiet skulle have karakter af et diktat. Med andre ord en hensigt, der var helt anderledes end den Karl Skytte havde givet udtryk for, da han talte om en politik, som et meget stort flertal i folketinget kunne tilslutte sig.

Den 8. august holdt Det radikale Venstre hovedbestyrelsesmøde. Her drøftede og udarbejdede man et svar på Venstres indbydelse. Det radikale svar blev et ja med forbehold, idet partiet opstillede fem krav til de fælles drøftelser:

1. Det er ikke acceptabelt umiddelbart at tilstræbe valg.
2. Det skal være forhandling med henblik på løsning af de kommende års

11. Politiken 6/8
12. Berlingske Tidende 6/8.

økonomiske problemer og udarbejdelse af en plan for offentlige investeringer.

3. Man skal udforske den økonomiske politik, der skal føres i det kommende finansår, såfremt det viser sig, at hverken merværdiafgiften eller overgang til detailoms kan blive effektiv så hurtigt, som regeringen har forudsat.
4. Finanspolitikken må fastlægges så hurtigt, at en gentagelse af forårets økonomiske usikkerhed undgås.
5. De resultater, der måtte blive opnået gennem tosidede forhandlinger, skal være retningsgivende for den fremtidige økonomiske politik, uanset om regeringsskifte har fundet sted eller ej [13].

De radikales ønske om at holde de konservative udenfor og deres afvisning af at deltage i et stormløb mod regeringen var betingelser, som Karl Skytte havde formuleret allerede i sin første kommentar. Nye var derimod de betingelser der sigtede mod også på noget længere sigt at sprænge VK-samarbejdet og binde Venstre til sig.

De radikale nøjedes dog ikke med at stille betingelser. Svaret var stillet sådan op, at løfter og krav fulgtes ad. Det ser man i pkt. 3 og 4, hvor partiet antyder muligheden af at ville forholde regeringen støtte til forslagene om merværdiafgift eller detailoms, men hvor Venstre til gengæld må være rede til på anden måde at give regeringen de nødvendige bevillinger, så man undgår »en gentagelse af forårets økonomiske usikkerhed«, som – underforstået – Venstre og konservative havde hovedansvaret for.

Pkt. 5 har en lignende tosidet karakter. Dette punkt kan kun fortolkes derhen, at de radikale lover at ville stå fast på, hvad de to partier har kunnet enes om under deres fælles drøftelser, også selvom det skulle vise sig, at dette ville være uacceptabelt for regeringen. Det er muligheden for radikal medvirken til en ikke-socialdemokratisk regering, der her som en gulerod holdes op for Venstre. Prisen er, at Venstre til gengæld må være rede til at løbe risikoen for sammen med de radikale at holde regeringen i live, såfremt denne kan gå ind for de to partiers oplæg. Og som tidligere omtalt havde Skytte allerede i sin første kommentar til svanningetalen givet udtryk for, at den politik, som Venstre og radikale ville kunne enes om, ville der stå »et meget stort flertal« bag i folketinget.

Således havde de radikale elegant spillet bolden tilbage. Partiet havde demonstreret dets gode vilje ikke blot ved at svare positivt på Hartlings indbydelse, men ved i sit svar oven i købet at demonstrere et ønske om, at det fremtidige samarbejde fik et langsigtet perspektiv. Rundt om i det radikale

13. Berlingske Tidende 9/8. Kilden til vor viden om de radikale betingelser er således ikke det brev, som Hartling modtog fra Skytte d. 10/8, og som formentlig hviler velforvaret i begges arkiver. Vi kender kun det svar, som den radikale hovedbestyrelse enedes om.

svar var der ganske vist indflettet nogle betingelser og forbehold, som ikke passede særligt godt med indbydelsens målsætning. Men netop Venstres reaktion på disse betingelser ville for de radikale være et afgørende vidnesbyrd om, hvilken betydning man turde tillægge lederskiftet. Hvis Venstre ville drøfte samarbejde også på disse radikale vilkår, kunne det se ud til, at der virkeligt var sket noget nyt i dansk politik; thi ifølge radikal opfattelse ville en Erik Eriksen nemlig have slået bak her [14]. – Poul Hartlings reaktion forelå imidlertid prompte: »Så langt så godt. Jeg har ikke noget at føje til. Det er jo først nu det skal vise sig, men jeg er naturligvis tilfreds med, at de radikale tager imod opfordringen« [15].

»Indbydelsen modtaget« skrev Henry Christensen i Dagbladet. Og selvom lederskribenten mente, at en ny stærk regering ville være det bedste, så ville det dog heller ikke være at foragte, hvis den nuværende regering fremfor at løbe valgets risiko blev tvunget til at administrere oppositionens politik [16]. Dagbladet, i hvert fald, havde altså set i hvilken retning det bar: nemlig at et regeringsskifte fortonede sig i en uvis fremtid, og bladets lederskribent syntes at have accepteret dette som en nødvendig pris for en tilnærmelse til de radikale.

Flere kommentatorer – navnlig de lidt mere reserverede – havde i de foregående dage fremhævet, at der i og for sig ikke var noget nyt i Hartlings initiativ, idet Erik Eriksen flere gange havde forsøgt noget tilsvarende. Således skrev Berlingske Tidende, at opfordringen til de radikale var gammel, »men manden bag den er ny.« Og bladet erindrede om Erik Eriksens udspil i 1957 på grundlag af de radikales Nyborg-program [17].

Spørgsmålet havde derfor i høj grad været, hvordan Venstres nye leder ville reagere på de radikales svar. Allerede efter Skyttes første kommentar havde det Erik Eriksen nærtstående »Vestkysten« fastslået, at Hartlings ord »faldt på klippegrund«, og at den fremstrakte hånd ikke var blevet modtaget. Samme leder indeholdt iøvrigt den første advarsel til Venstre om ikke at prisgive samarbejdet med de konservative [18]. Når så mange i denne tid talte om, at der var sket noget nyt i dansk politik, var det rigtigt for så vidt som man kunne konstatere en større bevægelighed i forholdet mellem de borgerlige partier. Det »nye« bestod imidlertid først og fremmest i, at Venstre havde accepteret de radikales betingelser og dermed havde taget et skridt, som partiet måtte vide, ville belaste forholdet til de konservative.

Blot fire dage efter svanningetalen var det altså klart, at en eller anden form for samarbejdsbestræbelse var igang mellem Venstre og de radikale. Når

14. Ref. Bertel Dahlgaards kronik i Information 14/8.
15. Politiken 9/8.
16. Dagbladet 9/8.
17. Berlingske Tidende 6/8.
18. Vestkysten 6/8 – 19. Information 12/8.

man betænker de mange gnubbede ord, der i en årrække havde præget deres indbyrdes forhold, må man sige, at tingene var gået hurtigt. Selvom de radikale havde nået både at holde gruppe- og hovedbestyrelsesmøde, kan man i hvert fald ikke sige, at det nye perspektiv havde fået tid til at bundfælde sig. Det sidste gælder iøvrigt i endnu højere grad for Venstre, hvor kun en meget snæver kreds kan have været orienteret på forhånd om Hartlings udspil. I hvert fald må det være kommet helt overraskende for folketingsgruppen. Det ved vi, fordi Jens Peter Jensen på et møde i Ringsted opfordrede Poul Hartling til at afvente et møde i gruppen, før han gik videre i forhandlingerne med de radikale. »Det er nok chaufføren, der styrer bussen, men det er passagererne, der bestemmer, hvor den skal køre hen« [19]. Iøvrigt mente Jens Peter Jensen ikke, at der foreløbigt var realistiske muligheder for et regeringsskifte.

Poul Hartling har i tidens løb ved et overordentligt stort antal lejligheder forklaret baggrunden for sit initiativ. Når bortses fra de små nuancer, som den aktuelle udvikling kunne betinge, får man indtryk af, at han det meste af et år igennem holdt den samme tale og skrev den samme artikel om og om igen. Kernen i de mange udredninger var, at VK-partierne alene ikke formåede at tilvejebringe de for et regeringsskifte fornødne mandater i Folketinget. Forudsætningen for en liberal regering var derfor, at de radikale medvirkede. Hvordan en sådan regering mere præcist skulle se ud blev aldrig sagt. Hartling nøjedes med at bruge vendinger som »en liberal regering«, »en bred liberal regering« o. lign. I det han henviste til den tiltagende radikale utilfredshed med den socialdemokratiske regering havde Hartling fundet, at tiden var inde til at gøre et forsøg på en samling af de liberale kræfter, og han mente, at Venstres centrale placering gjorde det både naturligt og til en pligt for partiet at tage denne opgave op. Ligeledes understregede Hartling gang på gang, at han naturligvis ikke havde taget dette initiativ for at slå samarbejdet med de konservative i stykker [20].

Hvilken betydning de interne forhold i Venstre kan have haft for Hartlings initiativ kan vi ikke vide med bestemthed, men vi kan konstatere, at en bedring af forholdet til de radikale så at sige var den eneste mulighed, der lå åben, hvis Venstres nye leder overhovede skulle foretage sig noget for at dæmme op for uroen i partiet. Det er ganske vist blevet nævnt, at nogle havde ventet en tilnærmelse til Socialdemokratiet, men efter Jens Otto Krags udnyttelse af splittelsen i Venstre og hans hemmelige forhandlinger med Westerby, var bitterhe-

19. Information 12/8.
20. Den der ønsker et mere udførligt referat af Hartlings taler i denne periode henvises til f. eks. talen på Venstres landsmøde i september (refereret i dagspressen 12 og 13/8, Hartlings tale på Det jyske Venstres Årsmøde i november (refereret i dagspressen 7/11, samt mest udførligt i Berlingske Tidendes mandagsdebat 7/2 1966, hvor Hartling som en engangsforeteelse afløste Venstres faste kronikør Ib Thyregod.

den i Venstre så stor, at en åbning til regeringspartiet næppe kunne anses for en farbar vej. Desuden ville mange vel anse det for rigtigst overfor vælgerne at opretholde forestillingen om Venstre som et alternativ til Socialdemokratiet, hvilket kun vanskeligt ville kunne lade sig gøre i forbindelse med en tilnærmelse. Partiledelsens hovedargumentation overfor Liberal Debat blev jo netop ført på dette grundlag.

På den anden side kan den vedvarende uro have bevirket, at ledelsen fandt det nødvendigt at gøre et eller andet. Uroen i Venstre bundede for en stor del i utilfredshed med samarbejdet med de konservative, som man fandt indskrænkede partiets indflydelsesmuligheder. Utilfredsheden havde i realiteten stået på siden 1957, da Erik Eriksen i stedet for at gribe det radikale tilbud om dannelse af en ren venstreregering, havde holdt fast ved samarbejdet med de konservative. Og atter i 1964 forekom det nogle, at Erik Eriksen ikke havde demonstreret den fornødne vilje til magt. Dertil kom endelig, at Erik Eriksens og Poul Sørensens vision om en af radikal støtte uafhængig VK-regering stadig syntes at ligge ude i en meget uvis fremtid. Ganske vist gik de radikale tilbage fra valg til valg, men dette syntes ikke at øge chancerne for en VK-regering [21].

I Venstres partihistorie er VK-perioden da også skildret som partiets ørkenvandring; navnlig tegnes årene fra 1960 til 1965 i triste farver [22]. Således anskuet strækker partiets ørkenvandring sig altså fra VK-forslagets fremsættelse i oktober 1959 til VR-samtalernes begyndelse i efteråret 1965. De foregående seks år havde heller ikke været gode for Venstre. Først kom bruddet med Thorkil Kristensen og de femten højskolefolks åbne brev, hvori de undsagde partiet. Kort efter dannedes Liberal Debat og senere trådte to folketingsmænd og et betydeligt antal unge medlemmer ud af partiet og oprettede Liberalt Centrum. Som afslutning på denne fase kom forslaget om sammenslutning af Venstre og Det konservative Folkeparti med Erik Eriksens afgang til følge. – Og ikke nok med at Venstre var i splid med sig selv. Siden 1957 havde partiet haft tilbagegang. Både stemmetal og medlemstal var vigende. Og det var næppe nogen trøst, at det tabte blev i VK-familien, idet de konservative kunne notere fremgang.

Man må altså hævde, at Venstre havde behov for, at der skete noget, der kunne styrke partiets position. Og når man tager omstændighederne ved lederskiftet i betragtning har man lov at hævde, at bestræbelserne på at styrke Venstre og optrække en skarpere profil var det vigtigste krav til den nye leder. Og som der allerede ovenfor er argumenteret for, var frieriet til de radikale under disse omstændigheder ikke alene den mest nærliggende, men måske oven i købet den eneste reelt foreliggende mulighed for Poul Hartling.

Bertel Dahlgaard har sagt, at Poul Hartling ikke selv vidste, »hvor den sti,

21. Se Tage Kaarsted: Dansk politik i 1960'erne, Kbhv. 1969 p. 49.
22. Venstres historie bd. III p. 85–86.

der her er betrådt, fører hen« [23]. Denne bemærkning rejser spørgsmålet om, hvor gennemtænkt Venstres udspil egentlig var?

Hertil er foruden det allerede anførte at sige, at Venstre i hvert fald havde et diskussionsoplæg parat. Dette var i løbet af foråret og sommeren blevet forberedt i et internt partiudvalg. Allerede andendagen efter svanningetalen blev det nævnt som et eventuelt forhandlingsgrundlag. Poul Hartling talte i den forbindelse om en VR-studiekreds, og Henry Christensen fulgte hurtigt op med en detaljeret opremsning af de emner, som Venstre kunne tænke sig at drøfte.

Endelig synes det at være undgået offentlighedens opmærksomhed, at svanningetalen ikke var Hartlings første udspil til de radikale. Allerede under Folketingets afslutningsdebat i begyndelsen af juni – altså kun få dage efter Venstres lederskifte – havde Hartling talt om, at Venstre havde »et godt og solidt samarbejde« med de konservative, men at partiet også gerne ville have liberalt samarbejde med andre. »Vort mål er en liberal regering med mulighed for at føre en liberal politik. Vi rækker hånden ud til dem, der vil støtte os i dette mål« [23 a]. Dengang var udspillet ikke særligt konkret, men adressen var det ikke til at tage fejl af, og i bemærkningerne om forholdet til de konservative kunne man vel også spore et køligere tonefald.

Umiddelbart kom der ikke nogen radikal reaktion på denne forsigtige føler, og Venstres ledelse havde derfor haft et par måneder til at fortryde i, hvis bemærkningerne havde været uovervejede. Men i stedet sidder et partiudvalg og sveder hele sommeren over arbejdet med at formulere Venstres synspunkter på den økonomiske politik, og dette udkast blev ved først givne lejlighed draget med ind i den nu gentagne og også langt mere kontante henvendelse til de radikale. Ingen kan vel forlange at Venstres ledelse helt skulle kunne overskue konsekvenserne, men meget tyder på, at aktionen i hvert fald har været både forberedt og velovervejet.

Sædvanligvis taler man om »Hartlings Svanningetale«, fordi Hartling i hvert fald var mediet, hvorigennem ordene flød. Men hvem i Venstre stod iøvrigt bag? Det er allerede nævnt at gruppen som helhed ikke var informeret [23 b] En leder i Børsen d. 5/8 viser, at den ellers velunderrettede Jens Peter Jensen var ganske uvidende om, hvad der forestod. Og Anders Andersen, der en overgang havde været på tale som Erik Eriksens afløser, udtrykte i sin første kommentar den opfattelse, at der ikke ville komme noget ud af det hele [24]. Formentlig har den sammen med Hartling nyvalgte næstformand for folketingsgruppen, Kristen Østergaard, været taget med på råd, uden at hans rolle

23. Bertel Dahlgaard i Information 14/8. Se også Poul Hansen i Berlingske Tidendes mandagsdebat 22/11.
23 a. Folketingstidende.
23 b. se ovenfor p. 9.
24. Information 17/8.

iøvrigt har sat sig spor. En del tyder derimod på, at Henry Christensen, Venstres politiske ordfører, har spillet en central rolle i forbindelse med udformningen af udspillet til de radikale. Ikke blot var han formand for det udvalg, der havde forberedt oplægget, men det var også først og fremmest ham, der hele tiden fulgte Hartlings noget abstrakte og undertiden tågede udredninger op og gav dem et konkret politisk indhold, så enhver kunne forstå, hvad det var Venstre ville snakke med de radikale om. Man må da også hæfte sig ved, at Henry Christensens avis, Dagbladet i Roskilde, vistnok som den eneste, allerede den 5. på lederplads kunne give svanningetalen et godt ord med på vejen; ligesom sagen blev fulgt op med nye ledere d. 6. og den 9.

Da Poul Hartling blev valgt til Erik Eriksens afløser, havde han siddet i Folketinget fra 1957 til 1960, hvor han gled ud, og igen siden 1964. Han blev derfor fra flere sider karakteriseret som en novice, hvis mangel på politisk erfaring blev anset for at være en alvorlig svaghed på den nye post som partileder. – Erfaren eller ej, så må man imidlertid fastslå, at svanningeinitiativet bidrog til på mindre end en uge at gøre Hartling til en central skikkelse i det politiske liv. Rimstad udtrykte denne for de fleste overraskende udvikling således: »Poul Hartling er dagens mand i det politiske Danmark. Alle er klar over det, men de færreste kan vist gøre rede for, hvorfor han er det« [25].

Hartlings udspil blev den efterfølgende tids mest kommenterede begivenhed. Selv gennemførte han en stærkt øget mødeaktivitet over hele landet. Havde der i Venstre været usikkerhed om hvem der skulle afløse Erik Eriksen som partiets formand, var denne tvivl tilsyneladende blæst bort da landsmødet fandt sted i september. Ganske vist var Hartling ingen venstrehøvding i traditionel forstand, men udadtil stod han nu som partiets ubestridte førstemand. Og så længe han formåede at holde liv i forestillingen om følgerige drøftelser med de radikale ville det være svært for nogen at pille ved hans position.

Og foreløbig gik den side af sagen jo fint. Den 10. august havde Hartling sølvbryllup og blandt de formentlig mange hilsener var også et brev fra Karl Skytte med den officielle meddelelse om, at de radikale havde accepteret venstres indbydelse til forhandling [26].

25. Berlingske Tidende 6/9.
26. Berlingske Tidende 11/8.

II. Det første resultat af VR-samtalerne

»Skytte skænkede op og Hartling betalte,« var Politikens tekst til billedet af de to partilederes første møde. Mødet varede ca. en helv time, det fandt sted i et af Snapstingets sidekabinetter og drejede sig om den praktiske tilrettelæggelse af drøftelserne. Bagefter erklærede begge sig rede til »i en positiv ånd og med en fordomsfri åben indstilling at drøfte samarbejdsmuligheder mellem de to partier.« Man havde talt om procedurespørgsmål og var bl. a. enedes om til næste møde at tage Henry Christensen og Hilmar Baunsgaard med. Man forudså, at der nu forestod en lang møderække, men begge erklærede det som deres mål at nå det vigtigste forhandlingsstof igennem før Folketingets åbning [1].

Det første egentlige arbejdsmøde blev berammet til den 23/8 og fra da sænkede sig et hemmelighedsfuldt slør over samtalernes videre forløb. Ikke sådan at forstå, at medier og politikere blev tavse om VR-forholdet. Det var langt fra tilfældet, kommentarerne flød stadig livligt; men om selve drøftelsernes forløb og indhold slap der foreløbigt intet ud. Vi ved ikke engang, hvor mange møder, der blev afholdt i den følgende tid. Vi ved blot at drøftelserne hele tiden førtes mellem de oprindelige fire deltagere. Af en fælleserklæring offentliggjort i oktober samt af åbningsdebatten fremgår det, hvad forhandlerne har kunnet blive enige om. I hvilket omfang emner har været berørt, som man har måttet lade ligge, fordi synspunkterne var uforenelige, ved vi ikke, herunder heller ikke, i hvilket omfang de to parters forhold til andre partier er indgået i forhandlingerne.

Kun antydninger af hvordan det gik slap nu og da ud, som f. eks. da Karl Skytte i Aktuelts mandagsdebat skrev »... selv om det nok er for tidligt at tale om vårbrud, er det dog ikke iskoldt og politisk kan vinteren blive mindre kold end sommeren har været« [2]. På Venstres landsmøde udtalte Poul Hartling: »Hvad samtalerne med de radikale fører til, kan jeg ikke sige. Men de føres på positiv og venskabelig vis. Det er klart, at deres resultat må forelægges de to partiers folketingsgrupper og først derefter vil blive offentliggjort« [3].

Både Hartlings og Skyttes udtalelser kan tages som udtryk for behersket

1. Politiken 18/8
2. Aktuelt 13/9.
3. Berlingske Tidende 13/9.

optimisme. Ganske vist havde det hidtidige forløb tydet på, at de to parter ikke stod hinanden alt for fjernt i mange af de spørgsmål, som man kalder praktisk politik; men på et helt afgørende punkt kunne forhandlingerne godt blive særdeles vanskelige. Det gjaldt som Baunsgaard har udtrykt det, spørgsmålet om »hvilken placering selve regeringsproblemet skulle have i drøftelserne« [4]. På dette punkt var der ikke enighed, og de to partiers forskellige opfattelser var kommet frem allerede i deres allerførste udtalelser.

Det var Venstres mål med samtalerne at fremtvinge et valg i håb om at dette ville føre til et regeringsskifte. De radikale derimod havde ved flere lejligheder efter svanningetalen pointeret, at de ikke ville valg. De ville derimod sammen med Venstre formulere, hvad de anså for et fornuftigt oplæg til den økonomiske politik. På dette grundlag ville de forhandle med regeringen, og det var så op til denne at gå ind for tankerne i VR-oplægget og blive siddende, eller forkaste det og udskrive valg. De to partiers forskellige opfattelse på dette punkt behøvede ikke nødvendigvis at få den helt afgørende indflydelse på oplæggets indhold, men det ville være afgørende for dettes karakter af henholdsvis diktat eller elastisk forhandlingsgrundlag.

Den her skitserede uenighed var aldeles fundamental. Den gik lige til kernen i den bitre dialog, som havde været ført mellem de radikale og VK-partierne i årene siden 1957. Den angik direkte de forhold, som de to partier hver for sig havde gjort til deres eksistensberettigelse. De radikale havde i mange år understreget, at de anså den politiske formidling som deres vigtigste opgave. Ved at slå bro over de politiske modsætninger ville de forhindre, hvad de anså for en skadelig opdeling af Folketinget i to blokke. Venstre derimod, der var det største af oppositionspartierne, anså sig som det for et parlamentarisk styre uundværlige alternativ til regeringspartiet. Vælgerne skulle have mulighed for at vælge, og det var Venstres opgave at gøre denne mulighed så realistisk som gørlig. Det helt afgørende moment i de løbende VR-drøftelser var derfor, at begge partier var gået til disse samtaler i håb om, at situationen nu åbnede mulighed for, at de i højere grad end hidtil kunne realisere deres respektive målsætninger – samt at det var udelukket at begge parter på een gang kunne have held med sig. De radikale regnede med, at hvad de kunne enes med Venstre om, ville der stå »et meget stort flertal« bag i Folketinget. Og Venstre mente, at uden radikal medvirken ville det ikke være muligt at skabe grundlag for en liberal regering. Vi ved ikke hvormeget dette spørgsmål har været drøftet under møderne, men hele VR-forholdets forløb tyder på, at emnet ret hurtigt er blevet taget af bordet til fordel for konkrete spørgsmål vedrørende den økonomiske politik. Hilmar Baunsgaard er den, der har beskæftiget sig mest indgående med problemet overfor offentligheden: »Om det kan overraske nogen, skal det alligevel meddeles, at på netop dette

4. Berlingske T. 4/10.

felt er ingen ændring sket . . . Det som man åbenbart ikke kan forstå i de andre lejre er, at de to partier til trods for denne gradsforskel i vurderingen alligevel finder det hensigtsmæssigt at drøfte politiske midler, der skal tages i anvendelse . . . til oplysning for tvivlere skal det gerne meddeles, at forhandlingerne ikke alene foregår venskabeligt og fordomsfrit, men også har afsløret det ikke overraskende forhold, at de to partier sagligt kan blive enige om meget« [5].

Det var altså de radikales mål at få Venstre til at opgive den ufrugtbare nej-politik og i stedet få partiet med i en lovgivning, der sigtede på at løse landets økonomiske problemer, men som også ville resultere i, at regeringen kunne fortsætte. Omvendt var det Venstres hensigt at frigøre de radikale fra Socialdemokratiet for ved først givne lejlighed at styrte regeringen, så denne måtte udskrive valg. – Det er dette Baunsgaard har kaldt en gradsforskel; men i virkeligheden er det en så fundamental divergens, at parterne ikke kunne tillade sig at se bort fra den, uden at der allerede deri automatisk lå, at den ene havde prisgivet sin målsætning. Og man kan endog hævde, at kun såfremt den ene part var rede hertil kunne samtalerne overhovedet komme videre.

Det var denne sammenhæng de konservative meget hurtigt havde set. Og deres frygt for, at Venstre ville blive den vigende part lod de tydeligt skinne igennem.

I denne situation var de konservative nemlig spændt ud. Der var ikke meget de kunne gøre ud over at afvente udgangen på VR-drøftelserne. En enkelt gang blev de inddraget i de mange politiske spekulationer, som svanningetalen gav anledning til. »Information« ville nemlig vide, at man nu på Christiansborg drøftede muligheden af en tilnærmelse mellem konservative og socialdemokrater [6]. Disse spekulationer forekom aldeles ubegrundede og kan næppe have bygget på andet end det forhold, at en sådan tilnærmelse var det eneste de konservative kunne forsøge for at undgå den isolering, der nu truede partiet.

Intet i de konservatives udtalelser pegede dog i den retning. Tværtimod synes man snarere at kunne ane en skærpelse af partiets holdning. Ved et sommerstævne på Tjele rettede Poul Sørensen et voldsomt angreb på regeringen, som han mente ikke nød befolkningens tillid. »Valg nu, vil ikke være valg i utide . . . Efter valg vil en ny regering kunne få flertal uden de radikale . . . De borgerlige partier skal ikke udføre ambulancetjeneste for en svag og vaklende regering« [7]. Med sådanne knappe bemærkninger var det lykkedes den konservative leder at lægge luft mellem sig og alle andre partier med undtagelse af de uafhængige. Ser man bort fra indirekte skoser i lighed med de

5. ibid.
6. Information 18/8.
7. Berlingske T. 23/8.

ovenfor citerede opretholdt de konservative dog foreløbigt den fornødne velvilligt afventende holdning til Venstres initiativ. Man var »interesseret«, som det blev udtrykt, og man »håbede«, at der ville komme noget godt ud af det; – men forventningsfulde var de konservative ikke. Det havde nok også været for meget forlangt. For mindre end et år siden havde Poul Sørensen spået de radikales snarlige undergang; og i hvert fald Karl Skytte havde ikke glemt det. I Aktuelt skrev han: »Da Det radikale Venstre gik tilbage ved sidste valg, var der folk i de store partier, der syntes det var glædeligt, og der var nogle imellem, der ikke kunne skjule deres glæde« [8]. For de konservative var det bestemt ikke morsomt, at deres trofaste samarbejdspartner gennem 15 år nu førte hemmelige forhandlinger med de radikale. I en tale i Gram havde Poul Møller ganske vist forsøgte at glatte ud med sin appel til Hilmar Baunsgaard om at bilægge fortidens uoverensstemmelser. Og i en TV-duel havde de haft en helt venskabelig meningsudveksling, hvor der ganske vist ikke blev lagt skjul på modsætningerne, men hvor Baunsgaard dog også havde erklæret, at han intet principielt havde imod, at et liberalt samarbejde også omfattede de konservative [9]. Men så hurtigt reparerer man ikke gammelt nag, og i sammenligning med de organiserede VR-drøftelser var det jo også kun småting.

De konservatives isolering viste sig også på en helt konkret måde. Mens de fire VR-ledere sad og drøftede økonomisk politik, fremlagde de konservative deres selvstændige forslag til en skattereform [10]. Politiken bemærkede straks, at forslaget havde ren konservativ afsender. »De glade VK-dage er forbi. Den røde linje mellem Poul Sørensen og formanden i Venstre er klippet over . . .« hed det [11]. Og socialdemokraten Poul Hansen, borede i såret og benyttede lejligheden til at fremsætte en forsigtig føler, idet han spurgte om de konservative ville rigtigt forhandle eller kun skinforhandle [12].

Det var jo nemlig ikke kun de konservative, der ville komme i knibe, hvis forhandlingerne mellem Venstre og radikale havde fremgang. Poul Hansen havde været finansminister i en mindretalsregering hjulpet til verden af de radikale. Selv med dette partis støtte havde regeringen i afgørende sager måttet sjakre sig frem til resultaterne. Til tider havde det været vanskeligt nok, og de foreløbige følger af tilnærmelsen mellem Venstre og radikale tydede på, at problemerne ikke ville blive mindre i de kommende måneder. I den situation ville en forståelse med de konservative ikke være nogen dårlig ting. Socialdemokraterne har vel selv indset, at mulighederne herfor ikke var store, for i denne periode stod de og de konservative skarpt overfor hinanden. På

8. Aktuelt 13/9.
9. Berlingske T. 14/8.
10. Politiken 2/9.
11. Politiken 3/9.
12. Berlingske T. 13/9.

den anden side var de fælles om, at deres skæbne for tiden syntes at blive afgjort ved forhandlinger, som de selv ingen indflydelse havde på.

Ude på venstre fløj befandt sig et parti, hvis indflydelse hidtil havde været beskeden. Fra andre partier lød det, at man med interesse fulgte, hvad der kunne komme ud af Venstres initiativ. Så direkte udtrykte Aksel Larsen sig ikke, men at også han var en interesseret iagttager kom i hvert fald frem på partiets kongres i oktober.

Aksel Larsen mente at kunne råde over ti stemmer i Folketinget – nøjagtigt lige så mange som de radikale – hidtil havde Aksel Larsens ti stemmer imidlertid været en del mindre værd, fordi regeringen havde valgt helt at se bort fra dem. Hvis det nu kunne lykkes for Hartling at drive en kile ind mellem Socialdemokratiet og de radikale, kunne Aksel Larsen ganske vist stadig ikke alene redde regeringens liv, men sammen med de to udbrydere fra Venstre kunne han; og under alle omstændigheder kunne et radikalt samarbejde til højre næppe undgå at få indflydelse på Socialdemokratiets vurdering af SF's parlamentariske betydning. Tegn på en sådan udvikling i Socialdemokratiet havde for så vidt allerede vist sig.

På partiets kongres i maj havde man vedtaget et program, der repræsenterede en venstredrejning, og set med SF's øjne var det ikke mindre vigtigt, at Jens Otto Krag havde erklæret, at også SF's stemmer kunne tælles med. På SF's kongres i oktober kom de nye muligheder til at spille en fremtrædende rolle i debatten. Under en drøftelse af partiets forhold til Socialdemokratiet vendte Aksel Larsen sig mod den opfattelse, at SF ikke skulle kunne samarbejde med dette parti. »Det væsentlige er at forhindre, at der kommer en VK-regering, og det må vi indrette vor politik efter« [13]. I kongresresolutionen hed det, at regeringen havde bragt Danmarks økonomi i uorden gennem imødekommenhed overfor den borgerlige opposition. »Denne udvikling må standses. Det kræver en radikal omlægning af Socialdemokratiets kurs. SF foreslår samfundsmæssig styring af økonomien, de offentlige investeringer må øges, planlægges og prioriteres, samfundet må have indseende med de private investeringer og påvirke dem bl. a. ved at ændre afskrivningsreglerne« [14]. Det var jo forskelligt fra de toner der lød fra de borgerlige. Kritikken af regeringen var hele oppositionen enig i. Men de midler man foreslog for at løse problemerne var nok så forskellige.

For den socialdemokratiske mindretalsregering begyndte således at aftegne sig de muligheder den havde at vælge imellem. Den kunne tilstræbe at forhandle sig frem til et kompromis om enten en såkaldt liberal eller socialistisk politik, og endelig kunne den, hvis den hellere ville det, udskrive valg.

Dagen før åbningsdebatten udsendte Venstre og Det radikale Venstre den bebudede fælleserklæring om drøftelsernes hidtidige forløb.

13. Berlingske T. 18/10.
14. Information 18/10.

»... Drøftelserne har for Venstres repræsentanter været ført under den forudsætning, at resultaterne skulle kunne danne grundlag for en liberal regering. Det radikale Venstres repræsentanter har ikke haft den forudsætning, at drøftelserne skulle tilstræbe en situation, der umiddelbart udløser et regeringsskifte, men finder at det afgørende er forhandlinger med henblik på løsning af de kommende års økonomiske problemer.

I de hidtidige drøftelser ... er der konstateret en omfattende fælles opfattelse af en række krav til den fremtidige politik.

I første række er behandlet de samfundsøkonomiske problemer, blandt andet omkring indkomstudviklingen og principperne for statens udgiftspolitik. Resultaterne af de førte drøftelser vil på disse områder fremgå af de to partiers indlæg i den kommende åbningsdebat i Folketinget.

Udover de nævnte emner er andre væsentlige problemer taget op, og samtalerne herom vil fortsætte.«

D. 18. oktober 1965, sign. Poul Hartling, Henry Christensen, Karl Skytte, Hilmar Baunsgaard [15].

Erklæringen indeholdt således ikke meget nyt, men her fik offentligheden og de andre partier for første gang i officiel form at vide, hvad de hidtil havde måttet stykke sammen og gætte sig til på grundlag af sporadiske udtalelser.

To ting var det dog værd at lægge mærke til:

For det første var det helt centrale spørgsmål om regeringsproblemet ikke blevet løst. De to partiers forskellige standpunkter i august var simpelthen gengivet i erklæringen i næsten uforandret form – de radikales helt ordret, Venstres en smule afsvækket.

For det andet måtte det betegnes som et resultat, at de to partier havde kunnet mønstre så stor enighed vedrørende den økonomiske politik, at det kunne danne grundlag for en synkronisering af ordførertalerne.

Berlingske Tidende havde sagt om fælleserklæringen, at den ikke var signal til kamp, men at fronterne dog var under forskydning [16]. Åbningsdebatten bekræftede begge dele. Hartling kritiserede naturligvis regeringens politik og krævede kamp mod inflationen. Det var imidlertid nok mere bemærkelsesværdigt, at han til den traditionelle udtalelse om, at »Venstres mål er en liberal regering« føjede: »Det betyder ikke, at vi ikke skulle være rede til et samarbejde med den socialdemokratiske regering om konkrete spørgsmål« [17]. Samarbejdet med de radikale blev markeret med Hartlings ord om, at han ikke ville gå i enkeltheder om den økonomiske politik. »Jeg tror, at den ærede ordfører for det radikale venstre vil fremsætte udførligere bemærkninger om spørgsmål i forbindelse med indkomstpolitikken, og efter de samtaler vi har

15. Berlingske T. 19/10.
16. ibid.
17. Folketingstidende 117. årg. 1965–66 I. spalte 106 ff.

ført med det radikale venstre er det fremgået, at de to partier har et fælles syn på disse spørgsmål« [18].

Hilmar Baunsgaard beskæftigede sig indgående med regeringens og oppositionens pligt til samarbejde. Således var efter hans opfattelse simpelthen Folketingets arbejdsvilkår – navnlig under mindretalsregeringer. Han understregede, at det netop var ud fra en sådan indstilling, at hans parti havde taget imod Venstres indbydelse. »Hvem der har regeringsmagten kommer i anden række ... Det afgørende må være at undersøge mulighederne for samarbejde om løsning af de kommende års store opgaver« [19]. Blandt disse opgaver beskæftigede Baunsgaard sig især med nødvendigheden af at føre indkomstpolitik og at lægge budgetter for statens udgifter. Og den radikale ordfører udtalte, at regeringen ikke skulle regne med, at merværdiafgiften kunne føres igennem til 1. januar, hvorved spørgsmålet om skatter og afgifter blev aktuelt.

Denne stilfærdige bemærkning – i formen blot en saglig vurdering af de foreliggende muligheder – ser i dag ud som en taktisk set dygtig manøvre. Overfor regeringen var det en henstilling om at udvise samarbejdsvilje, for om få måneder blev den nødt til at bede Folketinget om støtte til nye bevillinger, og som en konsekvens af VR-samtalerne havde de radikale det i deres magt at afgøre om regeringen skulle have denne støtte. Og overfor Venstre var det et varsko om, hvad der ventede. Når afgifterne om nogle måneder dukkede op som forslag i tinget skulle det vise sig om Venstre var villig til at prisgive VK-politikken.

Poul Møller havde haft ordet efter Hartling og han forsøgte at fastholde forestillingen om et ubrudt VK-samarbejde. Han udtalte, at der overfor regeringen stod en opposition bestående af Venstre og konservative. »Disse to partier har evnet samarbejdets kunst og som det fremgik af det ærede medlem hr. Poul Hartlings tale og af min., er der ikke på noget afgørende område uenighed mellem vore partier.« For de konservative tjente det næppe noget formål på dette tidspunkt at grave grøfter; men det VK-samarbejde, Poul Møller her talte om, var unægteligt ved at udvikle sig til en ret ensidig affære.

Alle ordførerne ofrede iøvrigt en stor del af deres taletid på at kommentere den politiske situation. Og her var Poul Møllers analyse utvivlsomt den, der mest skarpsindigt gjorde regeringens parlamentariske situation op. Det norske valg, (der havde ført til arbejderregeringens fald) og VR-samtalerne betegnede han som to hovedbegivenheder, hvoraf regeringen burde tage varsel. Poul Møller hæftede sig ved ordet »umiddelbart« i fælleserklæringen og kaldte det et forvarsel om, at Det radikale Venstre ikke altid ville forblive der, hvor

18. ibid.
19. ibid.

det i sin historie har placeret sig. »Helhjertet er der tilsyneladende kun eet parti, som vil yde regeringen støtte, og det er Socialistisk Folkeparti, hvis formand jo i de sidste dage har benyttet enhver anledning til at rulle den røde løber ud for statsministeren. Tiden vil vise, om han vil betræde den« [20].

Også Aksel Larsen beskæftigede sig med valget i Norge: »... selv de mest stærblinde socialdemokrater ... må have indset, at deres monopol på at være arbejderparti dermed endelig er afgørende brudt og at de socialistiske folkepartier er kommet for at blive.« Aksel Larsen håbede ikke, at det ville lykkes at trække de radikale over til VK, men han syntes, at »socialdemokratiet burde se i øjnene, at der eksisterer en reel risiko.« Aksel Larsen tog også Poul Møllers bemærkninger op om den røde løber. Hvilken løber ville statsministeren vælge, den røde eller en af de blakkede borgerlige farver? [21]

Statsminister Krag præciserede regeringens og Socialdemokratiets forhold til SF ved at citere sine egne udtalelser på partikongressen. Disse gik ud på, at Socialdemokratiet ville tælle SF's stemmer med, men at det på alle andre punkter stillede sig meget afvisende til et samarbejde mellem de to partier.

Jens Otto Krag var anderledes imødekommende overfor Venstre og radikale. »Jeg synes der er kommet særdeles fornuftige ting ud af disse forhandlinger.« Krag mente, at størstedelen, »... ja, måske det hele på en enkelt undtagelse nær, ligger på linje med regeringens ... (politik)... Jeg håber disse forhandlinger må ende godt ... alle borgerlige partier i een blok rettet mod socialdemokratiet kan ikke være en ideel tilstand, en sund tilstand for dansk folkestyre. Det glæder mig, at det ikke synes at være mønstret i de forhandlinger, der føres« [22].

Jens Otto Krag havde tilsyneladende allerede gjort op hvilken løber han ville foretrække. Venstre og radikale stod efter disse udtalelser at dømme overfor en absolut forsonlig statsminister. Denne kunne til gengæld føle sig ret overbevist om, at de to partier var til at tale med.

Ikke underligt, at Jens Otto Krag talte anerkendende ord om VR-drøftelserne. Om et sammenrend af de borgerlige partier var sundt for folkestyret eller ej lod sig vel diskutere, men for Jens Otto Krags regering ville det næppe være bekvemt. Som tingene lå nu syntes det muligt for statsministeren at navigere sin regering forbi alle farlige skær ved forhandling med den borgerlige opposition. Det ville blot være en fortsættelse af mange års socialdemokratisk politik, og at vedblive hermed fremfor at vælge den socialistiske makker til venstre, var hvad Krag tilsyneladende mente, at hans parti var bedst tjent med.

Åbningsdebatten havde givet massemedierne stof at arbejde med. Ikke at den havde været særlig dramatisk. Tværtimod. Mest af alt havde det vel været de mange antydningers debat. Modsætningsforhold og samarbejdsmulig-

20. ibid.
21. ibid.
22. ibid.

heder var ikke blevet trukket op med en sådan klarhed, at det var muligt at sige noget sikkert om folketingsårets forløb. Hvad ville der f. eks. ske mellem Venstre og radikale? Baunsgaard havde udtalt, at hans parti var imod enhver blokopdeling i Folketinget. Betød det, at også Venstre ville stille sig imødekommende overfor regeringen, at Venstres og konservatives veje skiltes? Hartlings bemærkninger om, at Venstre var rede til at samarbejde med regeringen om konkrete spørgsmål kunne godt tydes i den retning. Men på den anden side, hvordan ville Venstre og radikale på een gang fortsætte deres indbyrdes drøftelser, opretholde de to partiers forskellige syn på regeringsproblemets betydning og i folketingssalen overfor regeringen bibeholde en koordineret politik når der skulle forhandles om konkrete spørgsmål?

Der blev vel ikke i de efterfølgende dage givet entydige svar på disse spørgsmål, men fra autoritativt hold blev det dog mere end antydet, at Venstre i hvert fald foreløbig havde opgivet tanken om at fremtvinge et regeringsskifte. I Aktuelt skrev Henry Christensen, at »regeringen måtte regne med bred oppositionel støtte til en politik, som i *første* række lægger op til et forsøg på at bringe orden i statens udgiftspolitik og i den samfundsøkonomiske indkomstpolitik . . .«. Henry Christensen erklærede sig ligeledes tilfreds med statsministerens ord om det liberale oplæg, men tilføjede, at »oplægget indeholder en sammenhæng, som der ikke kan pilles ud af efter forgodtbefindende« [23]. I Berlingske Tidende noterede Ib Thyregod, at »regeringen under den nuværende ledelse for at undgå et valg synes indstillet på i høj grad at føre oppositionens politik.« Både Henry Christensen og Ib Thyregod havde talt meget lidt om valg og regeringsskifte, men så meget desto mere om den politik, som Venstre sammen med de radikale var rede til at lade regeringen føre. Man anede, at de radikale havde taget et fast greb i den hånd, som var blevet rakt dem fra Svanningebakker. Iøvrigt var det også værd at bemærke, at Poul Møller den følgende uge, da det var hans tur i mandagsdebatten, helt undlod at kommentere åbningsdebatten. I stedet koncentrerede han sig om en imødegåelse af nogle udtalelser, som Krag havde fremsat på et møde i HK.

I begyndelsen af november var der konservativt landsråd. I realiteten blev det den første lejlighed, hvor partiet mere åbenlyst, om end i formen stadig forsigtigt, udtrykte utilfredshed med den hidtidige samarbejdspartner. Det var på landsrådets andendag, at Poul Sørensen erklærede det som »vort mål at forsøge at skabe et parti, men kan stole på« [24]. Ved samme lejlighed rettede Poul Møller en advarsel til Venstre, ». . . hvis de (VR-drøftelserne) kun fører til at udviske den politiske situation så de radikale på ny får lagt et røgslør over deres hensigter og lister sig til et valg, der gør dem i stand til på ny at sikre en socialdemokratisk-radikal flertalsregering . . . Vi har forholdt os afventende, men det er jo ligetil, at samarbejdet under de omstændigheder

23. Aktuelt 25/10, fremhævningen i teksten er kronikørens.
24. Berlingske T. 8/11.

skifter karakter. Vor politik afgøres selvfølgelig ikke ved forhandlinger, vi ikke tager del i, og om hvilke vi kun bliver sparsomt orienteret« [25].

På det konservative landsråd hørte man altså for første gang officielt at VK-samarbejdet ikke mere var, hvad det havde været. Ikke alene var de konservative bekymrede for, hvad de radikale kunne lokke Venstre med til, men de ankede også over, at Venstre overhovedet ikke holdt den gamle samarbejdspartner orienteret om drøftelserne med de radikale. Tage Mortensen hævdede oven i købet, at de radikale gav socialdemokraterne mere fyldig information, end Venstre gav de konservative [27].

Hartlings gentagne forsikringer om, at et liberalt samarbejde naturligvis også omfattede de konservative, virkede på denne baggrund langt fra beroligende. Snarere var det en kilde til yderligere ængstelse, fordi sådanne erklæringer på sin vis søgte at hægte de konservative på et samarbejde, hvis målsætning de ikke kendte, som de ingen indflydelse havde på, og hvor de efterhånden kom i tvivl om den rolle, der var tiltænkt dem.

De konservative havde ikke glemt den langtrukne regeringsdannelse i 1957, da de radikale til det sidste havde forsøgt at presse Erik Eriksen til at danne regering uden om de konservative. Dengang havde Jens Peter Jensen skrevet i Børsen, at det først var i forsagelsen, at sammenholdet skulle stå sin prøve [28]. Faktisk havde Berlingske Tidende som en kritisk kommentar til det netop overståede landsråd skrevet noget lignende: »Men forsøget (på at frigøre de radikale fra socialdemokratiet) bør naturligvis gøres alligevel, og det bør gøres selvom det måtte medføre, at samarbejdet mellem Venstre og de konservative ... skifter karakter. Ethvert parti, der bygger på liberale grundsætninger må være indstillet på at yde bidrag til bestræbelser for at give den liberale politik øget styrke« [28]. Der kunne ikke herske megen tvivl om, at det synspunkt, der her fandt udtryk, deltes af mange konservative vælgere. Skulle der opstå mulighed for en ren venstreregering eller en regering af Venstre og radikale var de konservative af ideologiske grunde pisket til at yde den nødvendige støtte. Og vælgermæssigt ville partiet blive straffet både hvis det gik ind i rollen som støtteparti og hvis det undslog sig [29]. I samme lederartikel havde der også stået: »Gammelt venskab forgår ikke, selvom

25. Berlingske T. 7/11.
26. Berlingske T. 14/11.
27. Berlingske T. 7/11.
28. Tage Kaarsted: Regeringskrisen 1957.
29. To gange havde de konservative gjort dårlige erfaringer efter at have optrådt som støtteparti for Venstre. Ved de påfølgende valg i henholdsvis 1929 og 1947 høstede partiet et par sviende nederlag, ligesom samarbejdet med Venstre heller ikke havde været tilfredsstillende i selve perioden forud for disse valg. Der kan ganske vist gives flere forklaringer på disse valgnederlag, men i hvert fald havde partiledelsen den opfattelse, at støtteparti for en borgerlig regering ville man næsten for en hver pris undgå at blive igen. Se herom hos Poul Møller: Mennesker og meninger, Kbhv. 1970, p. 200–03, p. 225–26 og p. 248–49.

vennerne ikke mødes hver dag.« Men for de konservative var dette jo netop ved at blive det pinagtige spørgsmål. Umiddelbart efter svanningetalen havde Poul Sørensen udtalt, at samarbejdet mellem Venstre og konservative ikke var en døgnflue. »Denne politik er ikke afhængig af personer« [29 a]. Udviklingen siden lederskiftet i Venstre tydede imidlertid på, at det netop var lige, hvad den var. Politiken havde talt om, at den røde linje mellem Poul Sørensen og formanden i Venstre var klippet over. I hvert fald fungerede den ikke mere. Hvad hjalp det, at Hartling talte om det solide samarbejde med de konservative, når han i praksis holdt dem udenfor. Efter *Erik Eriksens* afgang havde det nærmest været misvisende fortsat at tale om noget VK-samarbejde. Erik Eriksen havde været dette samarbejdes ankermand i Venstre og i realiteten havde han sikret det gode forhold et stykke udover, hvad mange i hans eget parti syntes om, med protester, splittelse og udmeldelser til følge.

I henhold til den model af det danske partisystem, som man sædvanligvis arbejder med, og som politikerne ligeledes synes at gå ud fra, opfattes Det konservative Folkeparti som et parti til højre for partiet Venstre. Og i en periode, hvor begrebet »den politiske midte« øvede stor tiltrækning, var de konservative derfor mere afhængige af Venstre end omvendt. Den politiske situation efter svanningetalen var et vidnesbyrd herom. Mens Venstre så at sige med dags varsel kunne opbygge kontakter til anden side, var de konservatives manøvremuligheder langt mere begrænsede. Ved at føre en uforsonlig oppositionspolitik overfor den socialdemokratiske regering havde de konservative selv yderligere bidraget til deres isolerede stilling. Kun via en forståelse med Socialdemokratiet ville de nemlig have kunnet opnå en taktisk set gunstigere position. I stedet havde partiet valgt at være liberal med de liberale, og for tiden var problemet bl. a., at de muligvis ikke ville blive accepteret som et rigtigt liberalt parti. »Ikke alt, der er imod socialdemokratiet er jo liberalt,« havde Skytte sagt [30].

Imidlertid skal man næppe tro, at de konservative blot frygtede en situation, hvor der kunne dannes en liberal regering uden deres deltagelse, deres bekymring gjaldt måske lige så meget udsigten til, at der overhovedet ikke i overskuelig fremtid skulle blive mulighed for at danne nogen liberal regering. De var bange for, at det skulle lykkes de radikale at få Venstre med i »lodstjeneste« for regeringen. »Vi hører ikke til dem, der anser det for godt at lade en socialdemokratisk regering administrere et liberalt folketingsflertals beslutninger« [31], havde Poul Møller sagt og han havde hæftet sig ved Hilmar Baunsgaards gentagne understregning af, at regeringsspørgsmålet var underordnet. Et sådant synspunkt var helt uacceptabelt for de konservative. For et par år siden havde Poul Sørensen sagt, »nu er det magten det gælder«, alt

29 a. Berlingske T. 7/8.
30. Karl Skytte til TV-A, se Berl. 6/8.
31. Berlingske T. 7/11.

hvad det drejer sig om i dansk politik er at flytte 100.000 stemmer. Og på landsrådet havde Poul Møller erklæret, at regeringsspørgsmålet jo var selve »krumtappen i det parlamentariske princip.« Og han understregede, at de radikale i så mange år havde været i blok med Socialdemokratiet, at de konservative havde svært ved at tro, at de ikke ville gøre det igen, hvis en socialdemokratisk-radikal flertalsregering kunne dannes [32].

De konservative syntes således ikke at være i tvivl om de radikales hensigter.

Selv sagde de radikale, at de ønskede landets økonomiske problemer løst, og at et samarbejde mellem regering og opposition derfor var nødvendigt. Et samarbejde med socialdemokraterne havde de radikale i årenes løb praktiseret på egen hånd og på flere forskellige måder. Det var mange år siden, Det radikale Venstre havde været et stort parti, men indtil for nylig havde det været stort nok til at øve afgørende indflydelse på regeringsdannelsen. År efter år var partiet imidlertid skrumpet ind; ved det seneste valg i en sådan grad, at det havde mistet dets hidtidige nøglestilling. I og for sig kunne det godt se ud til, at Poul Sørensen havde nogen ret, når han spåede partiets snarlige undergang; i hvert fald var dets indflydelse alvorligt truet. Så sent som i maj havde det endnu ved de to LC-folks hjælp kunnet medvirke til at sikre regeringen det nødvendige flertal. Men det var måske også skriften på væggen. Dels kunne de jo ikke regne med, at et af de andre partier ville krakkelere, hver gang der manglede et par stemmer i folketinget, dels hørte det med til de radikales politiske filosofi, at vigtigere lovgivning ikke burde hales i hus på en enkelt stemmes overvægt. Når Karl Skytte som sin formening havde udtalt, at hvad Venstre og de radikale kunne blive enige om, ville der sikkert stå et meget stort flertal bag, var det ikke blot en vurdering af de politiske forhold, det var i lige så høj grad de radikales forestilling om en politisk idealtilstand, han her havde trukket frem.

De radikale opfattede sig selv som et socialt-liberalt midterparti, en formidler og brobygger – ikke blot i parlamentarisk henseende, men også i forhold til, hvad de anså som befolkningens interesser. De radikale var modstandere af, hvad de kaldte klassepolitik. Derfor havde de også ofte taget afstand fra »en sammenrotning mod arbejderne«, og derfor havde de forsvaret deres mangeårige samarbejde med Socialdemokratiet idet de gjorde gældende, at de netop på den måde havde forhindret dette parti i at føre socialistisk politik.

Hidtil havde de radikale kunnet vælge mellem samarbejde til enten højre eller venstre, mens Socialdemokratiet intet valg havde. Ville Socialdemokratiet have regeringsmagten – og det ville det som regel meget gerne – kunne de kun opnå den ved de radikales hjælp. Men med sine ti mandater var SF nu

32. ibid.

– i hvert fald teoretisk set – lige så velskikket som de radikale til at yde Socialdemokratiet den fornødne bistand, og Aksel Larsen havde tydeligt ladet forstå, at han ikke stillede sig afvisende til tanken. Det gjorde Socialdemokratiet ganske vist, men det kunne jo ændre sig.

For de radikale var der altså rigelig årsag til at overveje situationen. Og Poul Hartlings tilbud om forhandling kom sikkert alt for belejliget, til at det kunne siddes overhørigt. For de radikale – som for Venstre – var spørgsmålet blot, hvad man kunne få den anden part med til. Hvad de radikale egentlig ville kan vi ikke vide præcist. Men de gentog så mange gange og i formen så uforandret, at de ikke ville deltage i nogen blok, at de ikke ønskede at fremtvinge valg, men at de derimod ville etablere og formidle et samarbejde omkring den økonomiske politik. Vi må derfor gå ud fra, at deres målsætning har været ved Venstres hjælp at opnå forøget styrke til en fortsættelse af den hidtidige midterpolitik. Det har sandsynligvis været deres hensigt gennem en styrkelse af det politiske centrum at opretholde den hidtidige centrale parlamentariske placering. De kan have vurderet situationen sådan, at forudsætningen for et fortsat samarbejde med Socialdemokratiet var, at deres tilbud om støtte fik en blodtransfusion, der kunne gøre det mere stabilt og attraktivt. At Venstres deltagelse samtidig nødvendiggjorde, at kompromissernes indhold blev flyttet en smule mod højre, kan næppe have været uvelkomment. Tydeligere kunne de radikale jo næsten ikke understrege deres position som midterparti, og derved kunne de samtidig tilfredsstille partiets højrefløj.

I hvilken udstrækning det skulle lykkes de radikale at drage Venstre med ind i en sådan politik stod foreløbig hen, men det var Venstre, der havde taget initiativet til dette samarbejdsforsøg, og Venstres ledelse havde investeret så meget prestige og så mange ord i dette initiativ, at de dårligt kunne lade det springe ved den første den bedste anledning.

Efter det konservative landsråd må Venstre være blevet bekymret for udviklingen i deres forhold til de konservative. I hvert fald tog Venstre initiativ til et møde, hvor man ville drøfte den politiske situation i bred almindelighed, og det forlød, at Venstre forestillede sig, at sådanne møder skulle afholdes nogenlunde regelmæssigt [33].

Foruden de faldne udtalelser på det konservative landsråd havde der også været flere andre tegn på, at forholdet mellem de to partier nærmede sig en krise. Jens Peter Jensen havde flere gange langet ud efter de konservative, som når han f. eks. på et møde udtalte, at Venstre ikke var sådan som de konservative, der bissede rundt efter ministertaburetter, der ikke var ledige [34]. Af større betydning end sådanne bemærkninger var dog, at også et par episoder i Folketinget afslørede den svigtende kommunikation mellem de to partier. Poul Hansen kunne berette, at Venstre under en forespørgselsdebat til

33. Information 18/11.
34. Information 13/10.

økonomiministeren havde drøftet udkastet til den stillede dagsorden med de radikale, før den blev vist for de konservative, og »der foreligger intet om konservativ indflydelse på dens udformning« [35]. Poul Hansen mente at have kunnet konstatere en lignende mangel på kontakt under Folketingets debat om TV-avisen. Navnlig det første eksempel havde en ikke helt ringe politisk betydning, fordi det her drejede sig om, hvor skarpt det stillede dagsordensforslag skulle formuleres. Mens de konservative ønskede ministerstorm, ville de radikale formentlig blot en tilrettevisning, som de flest mulige kunne tilslutte sig.

For Hartling kan ønsket om at ville glatte ud i og for sig have været tilstrækkelig motivering for mødet med de konservative. Det var jo rigtigt, når han betonede, at forudsætningen for skabelsen af en liberal regering var de konservatives medvirken.

Spørgsmålet er imidlertid om der var andre årsager til Venstres ønske om et møde. Information ville vide, at ideen ikke engang var Hartlings egen, men at indbydelsen blev fremsat efter pres fra folk i Venstres gruppe, og i den forbindelse blev Anders Andersens navn direkte nævnt [36].

Også andre beskæftigede sig i denne tid med de interne forhold i Venstres gruppe. I Berlingske Tidende hævdede Tage Mortensen, at ikke blot de konservative, men også »store venstrekredse, navnlig i Jylland« var foruroliget. Deres ængstelse skulle især have fået næring fra de gentagne radikale erklæringer om, at man ikke førte forhandlinger med Venstre med henblik på et regeringsskifte. I samme artikel hævdedes det, at formanden for de jyske landboforeninger, tidligere præsident for landbrugsrådet, Hans Pinstrup, til en yngre kollega på Christiansborg skulle have sagt: »Vi er ængstelige. Vi håber, at I ser jer godt for og at I ved, hvad det er I gør« [37].

Disse venstrefolk var bange for, at samtalerne med de radikale ikke førte til en liberal regering, men i stedet ville bidrage til at stabilisere den siddende socialdemokratiske.

Disse betænkeligheder lå jo helt på linje med, hvad de konservative gav udtryk for. 15 års VK-samarbejde var næppe gået sporløst hen over Venstres gruppe. Her sad formentlig folk, der med misbilligelse fulgte den nye linje. Allerede i slutningen af august skrev Poul Sørensen, at det var hans indtryk, at der i venstrekredse bredte sig en fornemmelse af, at det ikke er så godt. Og efter et gruppemøde i Venstre skal Erik Eriksen til Poul Sørensen have udtalt, »... at han havde advaret Hartling mod »mavelanding« i denne sag« [37 a]. i Venstres gruppe har det givetvis siddet folk, der stadig var tilhængere af

35. Poul Hansen i Berlingske T. 22/11, de to debatter er refereret i Folketingstidende 117. årg. bd. I d. 2/11 spalte 754 ff, samt 10/11 spalte 1109 ff.
36. Information 29/11.
37. Berlingske T. 14/11.
37 a. Vilhelm Topsøe: Poul Sørensen og dansk politik 1960–1970 Kbhv. 1972, p. 96. heri gengives et brev fra Poul Sørensen til forfatteren.

Erik Eriksens linje. Det var vel ikke unaturligt hvis de helt uformelt med konservative kolleger drøftede, hvordan VK-samarbejdet kunne repareres.

De hemmelige drøftelsers periode frem til åbningsdebatten havde været en slags fredningstid. På alle ubehagelige spørgsmål kunne Venstres ledelse svare: Vent og se. – Nu havde man ventet og nu kunne man se, hvad fælleserklæring og åbningsdebat pegede hen imod. Hvad havde så Venstre fået ud af dette initiativ?

Hartling har fundet det nødvendigt flere gange at fremhæve resultaterne af sin nye politik. Både på det jyske Venstres årsmøde i begyndelsen af november og i en tale i Egtved en uge senere beskæftigede han sig indgående med den side af sagen. Hartling fremhævede – på linje med Skytte – at der var sket en klimaændring, som bl. a. viste sig ved, at regeringen var blevet samarbejdsvillig, og han fortsatte: »Det er mindre end to måneder siden, at samtalerne mellem Venstre og radikale begyndte. Det er helt klart, at disse samtaler har givet resultater. Der er formentlig ingen realistisk tænkende, der havde regnet med, at der straks kunne ske nogen afgørende ændring i regeringsforholdet. Målet nås skridt for skridt. Små skridt tæller også med, når blot man går fremad . . . Jeg forstår, at der enkelte steder er usikkerhed overfor initiativet, men jeg vil alligevel opfordre til den nødvendige selvdisciplin hos dem, der er enige med os i vort mål« [38].

Hartlings understregning af, at »små skridt tæller også med« viser at den oprindelige målsætning – »en liberal regering« – nu fortonede sig i det uvisse. Talen vidner om, at Venstre var ved at slå ind på en ny kurs. Hvordan skal man ellers forklare, at regeringens øgede forhandlingsvilje noteres som et resultat. Hvis Hartlings målsætning stadig havde været et regeringsskifte, ville en overfor Venstre og radikale stejl og uforsonlig regering have været at foretrække. En forhandlingsvillig regering havde Venstre ingen chancer for at få de radikale til at løbe storm imod.

Hartling kunne altså have grunde nok til at ønske et møde med de konservative. Dette fandt sted den 18. november. Umiddelbart efter erklærede Hartling, at man havde talt hyggeligt sammen og var enedes om at fortsætte det mangeårige samarbejde, og at man derfor ville holde fællesmøder »langs ad vejen«. Poul Sørensen erklærede sig også for samarbejdets opretholdelse »på den bedst mulige måde, når der nu samtidigt føres forhandlinger mellem Venstre og radikale« [39]. Poul Sørensen havde allerede på forhånd været skeptisk, faktisk regnede han med, at det ville blive det sidste fortrolige VK-møde [40].

Man kan konkludere, at de fremsatte udtalelser kun repræsenterede det

38. Berlingske T. 19/11. Talen til det jyske Venstre er bl. a. refereret i Berlingske T. 7/11.
39. Berlingske T. 19/11.
40. Vilhelm Topsøe op. cit. p. 102. Her hedder det: »De konservative meddelte, at de ville komme med 4 mand til mødet. Poul Sørensen ønskede at der skulle være mange til

minimum af indbyrdes forståelse som var nødvendig, hvis ikke VK-samarbejdet skulle være definitivt forbi. Poul Sørensens ord viser, at de konservative ikke var blevet overbevist om VR-drøftelsernes værdi. Og vendingen om fællesmøder »langs ad vejen« var uforpligtende for begge parter. Sammen med det forhold, at intet nyt møde eller emne var blevet aftalt tydede det på, at de to partier ikke havde mere at tale med hinanden om for nærværende.

stede ved det, der kunne blive det sidste fortrolige møde mellem Venstre og konservative, før Venstre opgav 15 års borgerlig oppositionspolitik. Venstre kom med to mand.«

III. VR-samarbejdets kulmination omkring det trekantede afgiftsforlig i januar 1966

I begyndelsen af december fremsatte regeringen forslag til afgiftsforhøjelser, der var anslået til at skulle indbringe 750 mill. kr. i statskassen. Dette blev indledningen til en spændingsfyldt og overordentlig langstrakt forhandlingsperiode, hvor udskrivning af valg flere gange blev nævnt som en mulighed. Årsagen hertil var, at forslaget på afgørende måde berørte nogle af de principielle modsætningsforhold, der hidtil havde skilt Venstre og konservative fra Socialdemokratiet og radikale.

De foreslåede afgiftsforhøjelser var ganske vist et uhyre traditionelt buketforslag. Siden 1945 havde forhøjelser af afgifterne på tobak, vin, øl, spiritus og benzin været standardmidlet, når en regering ønskede at opsuge en del af borgernes købekraft. Så sent som i foråret havde regeringen med besvær fået hevet et lignende forslag igennem med de radikales og de to venstre-udbryderes bistand, men mod Venstres og konservatives stemmer.

Trods disse indgrebs traditionelle karakter var der alligevel tale om et politisk omstridt middel, som Socialdemokratiet på den ene side og Venstre og konservative på den anden havde forskellige synspunkter på. Denne divergens hængte sammen med de pågældende partiers forskellige opfattelse af, hvad der var ønskeligt med hensyn til væksten i statens udgifter. Når Poul Sørensen havde sagt, at »pengene har det bedst i borgernes lommer«, mente han dermed, at det offentlige burde vise tilbageholdenhed i sit forbrug, men at det offentlige var ude af stand hertil, så længe der var penge i kassen og såfremt en sådan kasse blev administreret af socialdemokratiske politikere.

Uenigheden mellem regeringspartiet og den borgerlige opposition drejede sig sjældent om nødvendigheden af at foretage forbrugsbegrænsende foranstaltninger, men derimod om de midler, der burde tages i anvendelse. Mens Socialdemokratiet som regel var stemt for afgifter, der jo ikke blot begrænsede det private forbrug, men også åbnede mulighed for en stigning i det offentliges, foretrak Venstre og konservative indgreb, der flyttede købekraft fra forbrug til private investeringer, eller i hvert fald indgreb, som unddrog det offentlige rådighed over midlerne. De borgerlige partier havde således undertiden gjort det til et afgørende politisk spørgsmål, at man ikke ville »betro« denne regering yderligere midler. Nu er det ganske vist også sådan, at regeringen eller de enkelte ministre ikke uden bevilling kan disponere over et eventuelt kasseoverskud, men på den anden side havde erfaringerne vist,

at det var meget vanskeligt at gennemføre en stram bevillingspolitik, hvis pengene rent faktisk var tilstede. Det var dette forhold de borgerlige yndede at fremstille som socialdemokratisk ødselhed, til trods for at de selv kun sjældent gik imod de enkelte bevillingsansøgninger, der blev behandlet i finansudvalget.

Politisk var den nu foreliggende situation, hvad man kan kalde åben. Når der i særlig grad herskede uvished om partiernes stilling til afgiftsforslaget var grunden som ovenfor omtalt, at her var en sag, som berørte problemer, der længe havde haft en central plads, når de politiske modsætningsforhold skulle trækkes op. De forhandlinger, som forestod var derfor ikke alene en oplagt, men også en uundgåelig lejlighed til at få konstateret, om Folketinget delte sig efter de hidtil herskende skillelinjer, eller om der – med tidens egne ord – »var sket noget nyt i dansk politik.«

Forhandlingerne om afgiftsforslagene ville altså blive den første konkrete prøve på VR-drøftelsernes rækkevidde og politiske konsekvenser. Ville det lykkes for Venstre at unddrage regeringens dens hidtidige radikale støtte? – eller ville det lykkes for de radikale at trække Venstre med ind i et forlig? – eller ville de to partier, når det kom til stykket, gå hver sin vej?

Det var hvad sagen taktisk set drejede sig om. De 750 mill. kr. var blot den nødvendige biomstændighed, som kunne skabe politisk klarhed.

I forbindelse med forelæggelsen havde statsministeren udtalt, at regeringen plejede at regne med rygdækning, når den forelagde afgiftsforslag [1]. Om det blot var en flot bemærkning af Jens Otto Krag, eller der virkelig lå politiske realiteter bag, må betragtes som et uafklaret spørgsmål.

At dømme efter udtalelserne under førstebehandlingen syntes regeringen imidlertid ikke at kunne være sikker på rygdækning. Kun de konservative stillede sig ganske vist helt afvisende overfor tanken om i det hele taget at medvirke til pengeopsugende foranstaltninger; men heller ikke Venstres ordfører, Henry Christensen, var særlig positiv overfor afgifter. Han var mere stemt for en lovpligtig opsparing, der skulle bindes i de private pengeinstitutter. Dette forslag bakkede den radikale ordfører Hilmar Baunsgaard op ved at udtale, at Venstres tanker burde alvorligt overvejes under de forestående udvalgsdrøftelser.

Førstebehandlingen havde for en stor del karakter af en debat om de generelle økonomiske problemer og formede sig i den forbindelse som en kritik af det oppositionen betegnede som »manglende sammenhæng i regeringens politik«.

Een ting stod imidlertid hurtigt klart: Afgiftsforslaget ville ikke få nogen rask og ubesværet gang gennem udvalget. Og regeringens ønske om forslagets gennemførelse før nytår lod sig næppe realisere. Denne afklaring sørgede Hilmar

1. Berlingske T. 3/12.

Baunsgaard for da han udtalte, at ». . . de afgiftsforslag den (regeringen) her har fremsat, vil den ikke være i stand til med det radikale venstres stemmer at sætte i kraft inden jul . . . i realiteten ikke i dette år« [2]. Senere i debatten begrundede Baunsgaard sit synspunkt, idet han ønskede, at ». . . vi i det kommende udvalgsdrøftelser tager os den tid, der muliggør en virkelig saglig bedømmelse af de andre tanker, der er fremført i denne debat.« Formentlig har Baunsgaard også ønsket at få den tid, som han og de radikale skønnede nødvendig for at få trukket Venstre med i et forlig.

Poul Møller begrundede de konservatives afvisning med en henvisning til *Vismændenes rapport* og konkluderede, at der slet ikke var behov for de foreslåede indgreb. I Berlingske Tidende et par dage senere ironiserede han over, at så snart en minister talte om ekstraskatter, var der straks adskillige, der med ham mente, at der burde gøres noget. »Men hvad det egentlig er, der skal gøres noget ved, det ved kun de færreste . . . Der er dog nogle, som må bevare hovedet koldt, selvom så mange politikere og pressefolk har fået kuller« [3].

Den videre behandling af forslaget blev henvist til merværdiafgiftsudvalget, og det er ikke muligt at danne sig noget detaljeret billede af forhandlingsforløbet her. Berlingske Tidende ville vide, at finansministeren på et udvalgsmøde den 7. havde lovet at fremlægge en skitse til en eller anden form for tvungen opsparing som supplement til afgifterne [4]. Hvis det forholdt sig som af Berlingske Tidende hævdet, må man tro, at regeringen var rede til at strække sig et stykke. Alligevel så det ud til, at forhandlingerne var kørt fast. I en tale i Skanderborg havde Hartling som betingelse for at bevilge regeringen flere penge krævet, at man først tog fat på boligpolitikken. Heller ikke de radikale havde taget endelig stilling til afgifterne.

Pressen begyndte at tale om valg. Og i hvert fald regeringspartiet traf forberedelser med henblik på denne mulighed, idet man i hemmelighed nedsatte et udvalg, der skulle forberede et valgoplæg [5].

Denne fase, der af Berlingske Tidende blev døbt »julestormen«, førte dog ikke til valg, men derimod til en ny forhandlingsrunde. Årsagen hertil var to beslutninger truffet i henholdsvis den radikale folketingsgruppe og i den socialdemokratiske regering.

Den 13. december holdt den radikale gruppe møde, og her besluttedes det at sige nej til afgiftsforslaget i dets hidtidige form. Samtidig rettede gruppen en opfordring til de andre partier om at medvirke til en fornyet positiv løsning om andre muligheder herunder bolig- og huslejepolitikken. Det var be-

2. Førstebehandlingen fandt sted d. 3/12 og er gengivet i Folketingstidende 117 årgang bd. I spalte 1873 ff.
3. Berlingske T. 6/12.
4. Berlingske T. 8/12.
5. Aktuelt 26/12–66.

stræbelser på at fastholde Venstre i forhandlingerne, der her kom til udfoldelse.

Statsministerens svar gik ud på, at det var klart regeringen ikke kunne afvise den radikale opfordring til forhandling. I stedet for at fremsætte forslagene, sådan som nogle i den socialdemokratiske gruppe havde ønsket, valgte regeringen derfor at gå ind i nye forhandlinger, som man nu mente ville strække sig over 3–4 uger [6].

Indtil den 17. januar stod da boligpolitikken i centrum. Forhandlingerne, der i for sig havde været dramatiske nok på grund af usikkerhed om Venstres standpunkt, (bl. a. skiftede partiet boligordfører midt i det hele) førte frem til et firkantet forlig – det såkaldte »store boligforlig«. Dette tilsigtede en normalisering af huslejerne i den gamle boligmasse, idet disse over en 8-årsperiode skulle hæves til et ved en landsomfattende vurdering fastlagt niveau. En fjerdedel af forhøjelserne skulle tilfalde ejerne direkte, mens 50 % skulle bruges til ejendommenes vedligeholdelse og de resterende 25 % skulle bindes i en fond og være med til at nedbringe prisen på nybyggeriet. I forliget indgik også en boligsikringsordning, hvis formål var at reducere huslejeudgifterne for mindrebemidlede. – Som udviklingen kom til at forløbe viste det sig at være en væsentlig omstændighed ved boligforliget, at SF stemte imod og skarpt kritiserede, hvad man anså for forligets sociale slagside. Denne kritik, der utvivlsomt nød bifald blandt en meget stor del af lejerne, blev tilskrevet en væsentlig andel i SF's meget store fremgang og Socialdemokratiets tilsvarende tilbagegang ved kommunalvalget knapt to måneder senere. For Socialdemokratiet blev de således fortolkede konsekvenser af boligforliget et varsel om de farer, der kunne knytte sig til et forlig med de borgerlige, hvis SF blev holdt uden for.

Så snart boligforliget var i hus, tog forhandlerne fat på afgiftsforlaget, og den 21. januar kunne regeringspartiet indgå et trekantet forlig med radikale og Venstre. I dette økonomiske forlig var de tre partier enedes om regeringens afgiftsforslag i stort set uændret skikkelse. Dog havde Venstre opnået nogle indrømmelser, hvoriblandt partiet selv især lagde vægt på, at det var lykkedes at forhindre en forhøjelse af ejendomsskatterne i det kommende år. Venstre havde også opnået, at den skattefrie formuegrænse blev hævet fra 90.000 til 200.000 kr. og endelig havde man fået et løfte fra regeringen om besparelser på ca. 100 mill. kr.

Med indgåelsen af dette forlig, var der da sket det, som de konservative havde frygtet. Det var med Poul Møllers ord lykkedes for de radikale at få Venstre med i lodstjenesten for regeringen [7]. – Sådan kunne det i hvert fald tage sig ud; og det efterfølgende opgør, som afvikledes både i Folketings-

6. Berlingske T. 14/12–65.
7. Berlingske T. 23/1–66.

salen og i dagspressens spalter gik ud på – alt efter deltagernes politiske tilhørsforhold – henholdsvis at sandsynliggøre eller at gendrive denne opfattelse.

Såsnart forliget var en kendsgerning fik man politikernes første kommentarer. Både Jens Otto Krag og Karl Skytte erklærede sig tilfredse med at det var lykkedes at indgå et bredt forlig og sidstnævnte benyttede lejligheden til at fremhæve forliget som et fremskridt sammenlignet med forårets, hvor både Venstre og konservative stod udenfor. Poul Hartling understregede, at et regeringsskifte stadig var Venstres mål, men så længe man ikke kunne fremtvinge et valg ville Venstre være med til at styrke finanspolitikken. Hartling betonede ligeledes, at der ikke fra Venstres side var tale om brud med de konservative. Poul Møller erklærede, at Venstre og radikale havde gjort sig til garanter for regeringens økonomiske politik, og at det for ham at se var de radikales politik, der var blevet gennemført [8]. I Aktuelts mandagsdebat beklagede Henry Christensen »de kritiske næsten bitre kommentarer« fra de konservative, og benyttede lejligheden til til at slå fast, at »for de to liberale partier, Venstre og Det radikale Venstre, må det være en styrkelse, at de trods principiel uenighed om et par vigtige spørgsmål i forbindelse med forliget var i stand til at skabe et indbyrdes acceptabelt resultat« [9].

Således havde partierne trukket deres standpunkter op, men det egentlige opgør fandt sted ikke blot for åbent tæppe, men også øje til øje i Folketingssalen under anden behandling af forslagene.

Debatten begyndte som en detaljeret drøftelse af forligets økonomiske konsekvenser og politiske perspektiver. Den sluttede som et bittert opgør mellem Venstre og konservative om det indbyrdes ansvar for, at de to partier var gået hver sin vej.

Poul Møller stillede debattens politisk set mest centrale spørgsmål, da han sagde: – Kunne vi have fået et regeringsskifte?« Svaret herpå var helt afgørende for, hvordan man skulle vurdere Venstres, konservatives og radikales roller i forhandlingerne.

For Venstre var det vigtigt at vise, at det ikke var deres medvirken, der havde reddet regeringens liv. Deres standpunkt gik ud på, at de havde fremtvunget nogle væsentlige indrømmelser fra en regering, der under alle omstændigheder havde kunnet fortsætte.

For de konservative var det af betydning at anskueliggøre, hvordan VR-samtalerne i stedet for at have ført til regeringsskifte i stedet havde stabiliseret og styrket den socialdemokratiske mindretalsregering – således som de forøvrigt forlængst havde forudsagt at det ville gå. For de konservative drejede det sig desuden om at sandsynliggøre, at regeringen måtte have udskrevet valg, såfremt Venstre var gået imod forslagene. For de konservative

8. Berlingske T. 22/1–66.
9. Aktuelt 24/1–65.
10. ibid.

var det nemlig ikke særligt gunstigt med de indrømmelser som Venstre havde opnået; det eneste der derfor kunne retfærdiggøre de konservatives modstand mod forliget var påstanden om, at en samlet VK-front ville have ført til regeringens fald.

Sådan som opgøret mellem Venstre og konservative formede sig blev altså de radikales eventuelle beslutning om at yde regeringen støtte med eller uden Venstres medvirken det helt afgørende spørgsmål. Spørgsmålet var derfor bl. a. om de radikale på forhånd eller i løbet af de langstrakte forhandlinger havde afgivet en eller anden form for tilsagn til regeringen – samt om Venstre eventuelt var bekendt hermed.

Havde regeringen den parlamentariske rygdækning, som Jens Otto Krag allerede ved afgiftsforslagets forelæggelse havde påstået? De radikale benægtede, at de skulle have lovet noget, og måske var Krags ord blot en lidt arrogant bemærkning. På den anden side hævdedes det, at regeringen blev chokeret og talte om løftebrud, da udgangen på det radikale gruppemøde den 13. december blev kendt. Dengang havde røster i Socialdemokratiet krævet valg. Statsministeren foretrak imidlertid i stedet at gå ind i en ny forhandlingsrunde og inddrage boligpolitikken, hvormed han afskrev sit oprindelige krav om, at afgifterne blev gennemført før nytår. Sammenholdt med at den radikale afvisning i formen var moderat og mest havde karakter af en udsættelse med klart henblik på at redde et bredt forlig igennem, er der meget der taler for, at regeringen havde begrundede forventninger om radikal støtte.

Vi har to versioner af, hvad der skete på det radikale gruppemøde den 13. december. Ingen af dem er dog førstehåndskilder. Ifølge Tage Mortensen kom det til »lange og svære« diskussioner mellem »en Skyttefløj«, der havde accepteret hovedparten af afgifterne og på den anden side en »Normannfløj«, der ville sige nej. Ialt seks af gruppens medlemmer gik ind for at afvise forslaget, mens fire ville acceptere det. Stadig i henhold til Tage Mortensen sejrede nej-sigerne, fordi de håbede, at det skulle lykkes efter yderligere forhandlinger at få Venstre med i et trekantet forlig [12].

I en artikel i Aktuelt, der først er skrevet et år efter, at disse begivenheder fandt sted, hedder det: »Regeringen havde dog god grund til at tro, at de mest påtrængende forslag kunne gennemføres af et spinkelt socialdemokratisk-radikalt-liberalt-centrum-flertal. Men på et bevæget møde i den radikale folketingsgruppe den 13. december blev Karl Skytte og Baunsgaards indstilling om medvirken til disse forslag stemt ned . . .« [13]. De to udsagn er enige om, at det har været vanskeligt for den radikale gruppe at nå frem til en afgørelse og ligeledes er der enighed om, at Karl Skytte har været indstillet på at støtte regeringen. Om der bag dette skjuler sig en eller anden form

11. Information 14/12–65. Berlingske T. 14/12–65.
12. Berlingske T. 19/12 65.
13. Aktuelt 26/12–66.

for tilsagn, og om den radikale afvisning af afgifterne i den oprindeligt forelagte form og gruppens opfordring til andre partier om nye forhandlinger i realiteten kun var en udsættelse af en lovet radikal støtte, er ikke klart, men at folketingsgruppen har følt sig i en vanskelig situation og har været splittet i sin opfattelse, synes tilstrækkeligt klarlagt.

Spørgsmålet optog Poul Møller stærkt. På et tidspunkt i debatten spurgte han direkte Henry Christensen, om Venstre vidste, at de radikale på forhånd havde givet tilsagn om at støtte afgiftsforslaget. Poul Møller fik ikke svar på sit spørgsmål. Men på den anden side var det måske en slags svar, at både Henry Christensen og Poul Hartling både i Folketinget og udenfor dette ved flere lejligheder helt utvetydigt understregede, at Venstres mål fortsat var en liberal regering, men at Venstre ikke havde haft nogen mulighed for at fremtvinge valg i den foreliggende situation. – Bortset fra de konservative var der ingen, der imødegik Venstre i denne opfattelse. Tilbage står endelig den mulighed, at de radikale slet ikke havde gjort endelig op med sig selv, hvordan partiet skulle forholde sig i tilfælde af, at det ikke lykkedes at få Venstre med i forliget, og at de radikale har presset Venstre ved at lade dets forhandlere tro, at de radikale under alle omstændigheder ville stemme for. Venstre vidste dog, at der på et vist tidspunkt var stærkt delte meninger i den radikale gruppe om partiets stilling. Til trods herfor løb Venstre ikke den risiko, der ville være forbundet med at konstatere, hvad den radikale uenighed kunne føre til, såfremt Venstre sagde nej. Venstre vovede ikke at sætte de radikale på prøve.

Ikke blot meningsudvekslingens indhold, men også dens form viste, at afstanden mellem Venstre og konservative var blevet stor. »Det nye i situationen er, at vi overhovedet skal udveksle bemærkninger . . .« sagde Poul Møller og på nogle sarkastiske udtalelser fra ham om Assistenshuset, hvor de afsluttende forligsforhandlinger havde fundet sted, svarede Henry Christensen, ». . . mon dog ikke vi to partier også har en interesse i ikke at få sagt så mange vittigheder om forhandlinger, der kan føres i statsministeriet, Assistenshuset, at vi kommer til at vanskeliggøre de forhandlinger, der skal føres med den næste statsminister.« Henry Christensen har vel næppe vidst, hvornår sådanne forhandlinger skulle finde sted, men han har i hvert fald følt sig overbevist om, at når eller hvis det blev aktuelt, kunne Venstre bestemme, om de konservative skulle deltage.

De konservatives kritik gik iøvrigt ikke blot på Venstres deltagelse i forliget, men også på, at de konservative ikke var blevet holdt underrettet om forhandlingernes gang, og derfor ikke havde haft mulighed for endnu engang at overveje deres stilling.

»Hr. Poul Hartling var så venlig at meddele mig det (nemlig at Venstre nu ville forhandle med Socialdemokratiet og de radikale) da vi kom ind i udvalgsværelset, og 2 minutter efter var Venstres vilkår læst op; derefter var

mødet sluttet, og der blev ikke sagt til os: Kan I tænke jer at forhandle om det her ... for nu har vi tænkt os at gå i statsministeriet og snakke med de radikale og socialdemokrater om disse ting? Vi fik at vide af nogle journalister, at nu var man flyttet over i statsministeriet, som jeg altså skal sige og ikke Assistenshuset.« Hertil svarede Venstre, at de konservative i forvejen havde kendt Venstres forhandlingsvilkår, og at de konservative siden december klart havde udtalt, at de ikke ønskede at deltage i noget forlig. Poul Møller fastholdt, at der fra Venstres side intet var gjort for at få de konservative med. Udenforstående iagttagere kunne konstatere, at politisk samarbejde mellem V og K var der i hvert fald ikke mere tale om. De glade VK–dage, som Politiken havde kaldt dem, var forbi [14].

Forslagets tredje behandling og vedtagelse var mindre ordrig, men til gengæld blev det nu afsløret, at Venstres ledelse ikke havde en enig gruppe bag sig. Erik Eriksen og Axel Kristensen var fraværende under afstemningen, og Venstres detroniserede boligordfører, Finn Poulsen, stemte imod afgifterne. Sammen med Anders Andersen stemte han for de af de konservative fremsatte ændringsforslag til ejendomsbeskatningen.

Det var også værd at hæfte sig ved, at Ib Thyregod, der ellers ufravigeligt var Venstres mandagskronikør i Berlingske Tidende, for denne ene gangs skyld måtte vige pladsen for Poul Hartling, der åbenbart fandt det nødvendigt, at han selv og meget udførligt redegjorde for baggrunden for og gevinsterne ved det trekantede forlig. Her imødegik han også påstanden om, at dansk politik nu var tilbage i 1930'ernes tilstande [15].

14. Folketingstidende 117. årgang bd. II, spalte 2882.
15. Berlingske T. 7/2–66.